

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MAARİF SALNÂMELERİNE GÖRE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA
HALEP'TE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI**

Yüksek Lisans Tezi

BİLGEN KELEŞ

**AMASYA
Mayıs-2019**

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MAARİF SALNÂMELERİNE GÖRE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA
HALEP'TE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI**

**Hazırlayan
Bilgen KELEŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ**

Amasya-2019

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.../.../...

İmza

Bilgen KELEŞ

TEZ ONAY SAYFASI

Bilgen KELEŞ tarafından hazırlanan “Maarif Sahnâmelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında Halep’te Eğitim ve Eğitim Kurumları” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi kabul edilmiştir.

Jüri

Danışman

ye: _____

ye: _____

ye: _____

ye: _____

İmza

_____

_____

_____

_____

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen đretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../...

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür

ÖZET

MAARİF SALNÂMELERİNE GÖRE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA HALEP'TE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI

Bilgen KELEŞ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2019
Danışman: Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Eğitim, kültürlerin ve uygarlıkların kendilerine özgü yeteneklerini ortaya koyan önemli bir alandır. Karmaşık bir konu olmasına rağmen toplumların özenle üzerinde çalışılmalarının sebebi eğitimin etkisinin bilincinde olmaları ya da bilincine varmak zorunda kalmalarıdır. Bu nedenle eskiyen ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelen her müessese gibi eğitim alanında da değişiklikler yapılmış ya da tamamen yerine yenileri getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de belirli bir süreçten sonra fonksiyonlarını yitiren eğitim kurumlarında yenileşme çalışmalarına başlanmıştır. Bu yenileşme çabalarının ancak Tanzimat Dönemi'nden sonra hız kazandığı görülür. II. Abdülhamid Dönemi'nde modernleşme girişimlerinin yoğunluk kazandığı ve bu uygulamaların eğitim alanında da gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Her gerçekleşen girişimin başarıyla sonuçlandığı söylenemese de eğitim alanında bazı değişikliklere, gelişmelere sebep olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vilayet konumunda bulunan Halep'in 20. yüzyıl başlarındaki eğitim faaliyetleri ve eğitim kurumları, maarif salnâmeleri kayıtları yardımıyla çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya açıklık getirmek amacıyla genel bilgiler verilmiştir. Bölüm içerisinde Osmanlı Devleti eğitim sisteminde yaşanan değişim, gelişim süreci, bu süreçte yaşanan gelişmeler ve 20. yüzyıl başlarındaki ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin genel durumu izah edilmiştir. İkinci bölümde ise Halep Vilayeti'nde 20. yüzyıl başlarındaki eğitim ve eğitim kurumlarının durumu 1898-1903 tarihlerine ait maarif salnâmelerinden elde edilen tablolar, şekiller ve grafikler yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı maarif salnâmeleri ışığında 20. yüzyıl başlarında Halep Vilayeti eğitim ve eğitim kurumları hakkında bilgi vermektir. Çalışma Halep Vilayeti'ne bağlı Maraş, Urfa ve Halep sancaklarını ve yirmi kazayı kapsamaktadır.

Ele alınan bölgelerin eğitim ve eğitim kurumlarının niteliği ve niceliğiyle ilgili teferruatlı bilgiler üretilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim Kurumları, Halep, Maarif Salnâmeleri, Osmanlı.

ABSTRACT

EDUCATION AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ALEPPO PROVINCE AT THE BEGINNING 20TH CENTURY ACCORDING TO EDUCATION YEARBOOKS

Bilgen KELEŞ

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, Graduate May/2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Education is an important field that reveals the specific talents of cultures and civilizations. Even though it is a complicated subject, the societies should be conscious of the effect of education or have to come to consciousness because of their careful study. For this reason, changes have been made in the field of education such as old institutions and institutions that can not meet the needs of the society or attempts have been made to replace them completely. In the Ottoman Empire, after a certain period of time, The renovation works have been started in the education institutions that lost their functions. It seems that these reform efforts have only accelerated after the Tanzimat period. It can be said that attempts to modernize have intensified in the period of II. Abdulhamid, and these practices have also been tried to be realized in the field of education. Although it can not be said that every initiative has been successful, it is seen that they caused some changes and developments in the field of education.

In this study, the education activities and educational institutions at the beginning of the 20th century of Aleppo which was in the province of the Ottoman State, were investigated in various ways with the help of the records of the education yearbooks records.

This study consists of two parts. The first part gives general information in order to clarify the subject. In the part, the development of the Ottoman State education system, the development process, the developments in this period and the general situation of primary, secondary and higher education have been explained. In the second the state of education and educational institutions in the Aleppo province at the beginning of the 20th century have been tried to be analyzed with the help of the obtained tables, figures and graphics which derived from educational yearbooks dated 1898-1903.

The aim of the study is to give information about the education and educational institutions of Aleppo Province at the beginning of 20th century in the light of the yearbooks records. The study includes Maraş, Urfa and Aleppo sanjaks and twenty districts connected to the province of Aleppo.

It has been tried to produce detailed information about the qualitative and quantitative of the educational institutions and educational institutions of considered regions.

Key Words: Aleppo, Education, Educational Institutions, Education Yearbooks, Ottoman.

ÖN SÖZ

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyıl başları (1898-1903) Osmanlı Devleti'nde çeşitli reformların yaşandığı bir dönemi kapsar. Bu dönemde yapılan yenilikler içerisinde eğitimle ilgili olanlar da vardır. Osmanlı Devleti merkezde başlattığı eğitim çalışmalarını adı geçen dönemde taşrada da sürdürmeye devam etmiştir. Buradaki amaç halkı uyandırmaktan daha çok merkezi otoriteyi korumak, bu bölgelere ulaştırmak ve bürokrasiyi yaygınlaştırmaktır.

Osmanlı Devleti'nin eğitim çalışmalarını İstanbul merkezli olmaktan çıkarıp taşrada da sürdürmesini çeşitli kaynaklardan öğrenmekle beraber daha çok maarif salnâmelerinden takip edebilmekteyiz. Maarif Nezareti tarafından neşredilen bu salnâmeler, 1316(1898-1899) ile.1321-1322(1903-1904) yılları arasındaki bilgileri içermektedir. 1320 yılına ait salnâmelere ise şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Bu salnâmeler vasıtasıyla o dönemde bölgelerin eğitim programlarına, tarihçelere, teşkilatlara, okullara, derslere, öğretmenlere, kütüphanelere, matbaalara ve gazetelere ait bilgiler ulaşabilmek mümkündür.

Bu çalışmada 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900), 1319 (1901) ve 1321 (1903) yıllarına ait ele alınan Maarif Salnâmeleri'nde Osmanlı vilayetlerinden biri olan Halep'in merkezin ve bağlı kazâlarındaki Müslüman, Gayrimüslim ve ecnebi okullarının sayıları, kurucuları, kuruluş tarihleri, yöneticileri ve öğretmen kadroları, öğrenci sayıları, ele alınan dönemde yönetimi elinde bulunduran II. Abdülhamid eğitim politikaları, çalışmaları, alınan neticeler ve Halep'teki eğitim-öğretim kurumları hakkında niceliksel bilgiler incelenmiştir.

Çalışmam süresince bana her türlü desteği sağlayan değerli danışman hocam Yılmaz KARADENİZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bilgen KELEŞ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iii
TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	v
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
RESİMLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL DURUMU..4	
1. 1. Dönemin Eğitim Sistemi ve Özellikleri.....	4
1. 2. Maârif Meclislerinin Kuruluşu Ve Gelişimi.....	10
1. 3. Dönemin Eğitim Kurumları.....	14
1. 3. 1. İlköğretim Kurumları	14
1. 3. 1. 1. İlköğretimde Yenilik ve Gelişmeler	14
1. 3. 1. 2. Sıbyân Mektepleri.....	15
1. 3. 1. 3. İbtidâî Mektepleri	16
1. 3. 1. 4. İdâdî Mektepleri.....	17
1. 3. 2. Ortaöğretim Kurumları.....	17
1. 3. 2. 1. Ortaöğretimde Yenilik ve Gelişmeler	17
1. 3. 2. 2. Rüşdiye Mektepleri.....	18
1. 3. 2. 3. İdâdî Mektepleri.....	19
1. 3. 2. 4. Sultânî Mektepleri (Mekteb-i Sultânî)	19
1. 3. 3. Yükseköğretim Kurumları.....	20
1. 3. 3. 1. Yükseköğretimde Yenilik ve Gelişmeler	20
1. 3. 3. 2. Dârü'l-Fünûn	21
1. 3. 3. 3. Medreseler	22
1. 3. 3. 4. Enderun	22

1. 3. 3. 5. Yüksek Okullar.....	23
1. 3. 4. Meslekî Eğitim.....	24
1. 3. 4. 1. Sanayi Mektepleri.....	24
1. 3. 5. Azınlıklara ve Yabancı Devletlere Ait Okullar.....	26
1. 4. Dönemin Öğretmen Yetiştirme Politikaları Ve Öğretmen Kaynakları.....	27

II. BÖLÜM

2. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA HALEP VİLÂYETİ’NİN EĞİTİM ALANINDAKİ GENEL DURUMU.....	28
2. 1. Halep Vilâyeti’ndeki Maârif Teşkilatı.....	28
2. 2. Halep Vilâyeti’ndeki Eğitim Kurumları.....	35
2. 2. 1. İbtidâî Mektepleri.....	36
2. 2. 1. 1. Halep Merkez Sancağı İbtidâî Mektepleri.....	36
2. 2. 1. 2. Maraş Sancağı İbtidâî Mektepleri.....	37
2. 2. 1. 3. Urfa Sancağı İbtidâî Mektepleri.....	38
2. 2. 2. Rüşdiye Mektepleri.....	38
2. 2. 2. 1. Halep Merkez Rüşdiye Mektepleri.....	38
2. 2. 2. 2. Maraş Rüşdiye Mektepleri.....	39
2. 2. 2. 3. Urfa Rüşdiye Mektepleri.....	40
2. 2. 3. İdâî Mektepleri.....	40
2. 2. 4. Medreseler.....	44
2. 2. 4. 1. Halep Merkez Sancağı Medreseleri.....	44
2. 2. 4. 2. Urfa Sancağı Medreseleri.....	48
2. 2. 4. 3. Maraş Sancağı Medreseleri.....	49
2. 2. 5. Gayrimüslim Mektepler.....	50
2. 2. 6. Yabancı Okullar.....	52
2. 2. 7. Kütüphaneler.....	55
2. 2. 7. 1. Halep Merkez Sancağı Kütüphaneleri.....	55
2. 2. 7. 2. Urfa Sancağı Kütüphaneleri.....	58
2. 2. 7. 3. Maraş Sancağı Kütüphaneleri.....	59
2. 2. 8. Matbaalar.....	60
2. 2. 9. Gazeteler.....	61

SONUÇ	64
KAYNAKÇA	66
EKLER	69
ÖZGEÇMİŞ	72

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Halep Vilâyeti'nin İdarî Yapısı.....	29
Tablo 2. 1321 (1903) yılına Ait Halep Vilâyeti Nüfusu.....	31
Tablo 3. 1321(1903) Yılı Halep Vilâyeti'ndeki Mektep, Medrese ve Kütüphane sayıları .	35
Tablo 4. Mekteplerinin Kuruluş Tarihleri ve Buldukları Yerler.....	36
Tablo 5. Maraş Sancağı'nda Açılan İbtidâi Mekteplerinin Açıldıkları Yerler ve Açılış Tarihleri.....	377
Tablo 6. İbtidâi Mekteplerinin Açıldıkları Yerler ve Açılış Tarihleri.....	38
Tablo 7. Rüşdiye Mekteplerinin Yerleri ve Talebe Sayıları.....	38
Tablo 8. Rüşdiye Mektepleri	39
Tablo 9. Rüşdiye Mekteplerinin Yerleri ve Talebe Sayıları.....	40
Tablo 10. 1898-1903 Yılları Arasında Halep Mekteb-i İdâdisi'ndeki Talebe Sayısı	42
Tablo 11. 1318 (1898)-1319 (1899) Yılı Maraş Mekteb İdâdisi' ndeki Talebe Sayısı.....	43
Tablo 12. 1318 (1898)–1319 (1899) Yılı Urfa Mekteb İdâdisi'ndeki Talebe Sayısı	44
Tablo 13. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Medreseler.....	45
Tablo 14. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Urfa Sancağı ve Bağlı Kazâlarındaki Medreseler	48
Tablo 15. 1321(1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Maraş Sancağı ve Bağlı Kazâlarındaki Medreseler	49
Tablo 16. 1316 (1898) Yılı Halep Merkez ve Bağlı Kazâlarındaki Gayrimüslim Okulları ve Talebe Sayıları	50
Tablo 17. 1316 (1898) Yılı Halep Vilâyeti'ndeki Yabancı Okulları	53
Tablo 18. 1321 (1903)Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Halep Sancağı ve Bağlı Kazâlardaki Kütüphaneler.....	55
Tablo 19. 1318 (1900) Tarihinde Halep ve Bağlı Kazâlarındaki Kütüphaneler.....	58
Tablo 20. 1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarındaki kütüphaneler.....	58
Tablo 21. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'ndaki Kütüphaneler	59
Tablo 22. Halep Vilâyeti'nde Mevcut Matbaalar	60

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Halep İdadisi'ndeki Talebe Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı	43
Grafik 2. Medrese Sayısının ve Öğrenim Gören Talebe Sayısına Oranı	48
Grafik 3. Yabancı Okullarının Yıllara Göre Dağılımı	54

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Halep İdâdîsi.....	41
------------------------------------	----

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Alm.	:Almanca
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Fr.	:Fransızca
H.	: Hicri
İng	: İngilizce
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
OSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi
OTAM	: .Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
SNMU	: Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v. d.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca üç kıtada büyük bir medeniyet oluşturmuş, bu yönüyle birçok topluluğa örnek teşkil etmiştir. Günümüzde bu büyük medeniyetin gelişmişliğini inceleyebilmek için o dönemlere tanıklık etmiş arşiv belgeleri, kronikler, hususî tarihler, hatıratlar, dönemin dergi, gazete ve mecmuaları gibi kaynaklar kullanılmaktadır. Sayılan kaynakların yanında Osmanlı 19. yüzyıldan itibaren Devleti'nin sosyal, siyasal, kültürel, eğitim ve diğer önemli alanlarında bilgiler veren 19. yüzyıldan itibaren yeni kaynak türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de salnâmelerdir (Yolalıcı, 2006: 133- 135).

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden eğitim ile ilgili bahsi geçen döneme ait bilgilere ulaşabilmemiz için salnâmeler büyük önem arz etmektedir. Salnâme, etimolojik olarak Farsça kökenli bir kelimedir. Günümüz Türkçesinde salnâmenin karşılığı olarak *yıllık* kelimesi kullanılmaktadır Türk Dil Kurumu'na göre salnâme kelimesi Farsça sal (yıl) ile name (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelmiş olup bu eserlere nev-sâl (yeni yıl, yılbaşı) de denilmiştir. Yalnızca Osmanlılara özgü olmayıp Fransa, İngiltere gibi diğer birçok Avrupa ülkelerinde de Osmanlı Devleti'nden önce yıllıklar yayınlanmıştır (Fr.=Annuaire, İng.=Yearbook, Alm.=Almanac) (Duman, 1982: 4).

Salnâme kavramının çeşitli sözlüklerde tanımı yapılmıştır. Örneğin, Ferit Develioğlu salnâmeyi “yıllık, muayyen mevzulara dâir yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap” (Develioğlu, 1986: 1100) olarak tanımlamıştır.

Kabaca resmi ve özel olarak ikiye ayrılan salnâmelerin resmîleri devlet, nezaret ve vilayetlere ait olanlar şeklinde üç başlık altında toplanmıştır. Salnâmelerin en eskisi, en düzenlisi ve en uzun ömürlüsü devlet salnâmeleridir. Osmanlıların ilk devlet salnâmesi, Sadrazam Reşit Paşa'nın isteği ile Hekimbaşı Abdülhak Efendi-zâde Hayrullah Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa'nın yardımları ile Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve M. 1847 (Rûmî 1263) tarihinde Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye adı ile neşredilmiştir (Duman, 2000: 3). Nezaret salnâmeleri ise devlet salnâmeleri kadar düzenli olmasa da yayımlandıkları dönem için önemli bir bilgi kaynağıdır. Yedi Nezaretçe çıkarılan Nezaret salnâmelerinin toplam 46 adet olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu nezaretler Harbiye, Bahriye, Maârif, Maliye-Ticaret ve Nâfia, Hariciye Nezaretleri ile Şeyhülislâm makamıdır. Resmi salnâmelerden birisi olan Nezaret salnâmeleri arasında bulunan Maârif Nezaretince

neşredilen salnâmeler 1316 (1898-1899) ile 1321 (1903-1904) yılları arası bilgileri ihtiva etmektedir. Fakat 1320 yılına ait Maârif Nezareti Salnâmesine rastlanmamıştır. Bu salnâmeler vasıtasıyla tarihçe, teşkilat, okullar, dersler, öğretmenler, kütüphaneler, matbaalar ve gazeteler hakkında bilgilere ulaşmak (Taşkın, 2003: 1327-1357) mümkündür. Bunun yanında bu salnâmeler içinde eğitime ait kanunlar, talimat ve programlar da yer almaktadır (Sütçü, 2007:87). Bu salnâmelerden ayrıca bir bölgenin eğitim yapılanması ve değişiklikleri de takip edilebilmektedir (Duman, 1999: 29).

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin tecrübelerinden de yararlanarak, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde eğitim kurumlarını sistemli bir hale getirmiştir. İlerleyen dönemlerde sosyal, ekonomik ve askerî alandaki aksamalar nedeniyle çareler aranmış ve ilk olarak askeri sahada ıslahatlara girilmesi kararlaştırılmıştır. Klasik eğitim anlayışının işlevini yitirdiği anlaşıldığında ise askerî alan dışında eğitim müesseselerinin yenileştirilmesi veya yenilerinin kurulması gündeme geldi. Sıbyan mektepleri yeni usulde eğitim veren ibtidâilere dönüştürüldü, orta eğitim görevi gören rüşdiye ve idâdîler kuruldu. Bu okulların yanında ileride Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturacak olan yabancı devletlerin kurdukları misyon okulları da Osmanlı topraklarında eğitim faaliyetine katılmışlardır (Taşkın, 2010: 71- 72).

Devlet, eğitim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için, bu işi teşkilatlı bir hale getirmiş, 1857'de kurulan Maârif Nezareti zaman içerisinde her vilayete birer maârif müdürü atamıştır. 1869 tarihinde yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, teşkilatın idare ve görevlerini kanunî bir hükme bağlamıştır. Gayrimüslimlere ait mektepler ise 1866'da kurulan Gayrimüslim ve ecnebi mektepleri müfettişliğinin uhdesinde çalışmalarına devam etmişlerdir (Taşkın, 2009: 245). Modern eğitim kurumları ortaya çıkmadan evvel, halkın bu ihtiyacını her yerde medrese olmadığından, genelde cami ve kiliseler karşılıyordu. Eğitimin bir veçhesinin din temelli oluşu ve her dinde ilk amacın, inanç sahiplerini kendi öğretileri doğrultusunda birer mümin olarak yetiştirme dürtüsünün oluşu buna sebep olmuş gibi görünmektedir (Taşkın, 2009: 245).

Maârif salnâmeleri yanında eğitim ile ilgili araştırmalarda başvurulabilecek bir kaynak da vilayet salnâmeleridir. Çoğu vilayet tarafından 1865 yılından itibaren çıkarılmıştır. Toplam vilayet salnâme sayısı 527'dir. Bu salnâmelerin çıkarılması için vilayet matbaaları kurulmuştur. Vilayet salnâmeleri, vilayetlerin idari yapısı, mahalli tarihi, üretimi, eğitimi, nüfusu vs. gibi konularda önemli bilgiler ihtiva etmektedirler (Yolalıcı, 2006: 8- 22).

Devlet salnâmelerinin yararlı görülmesi üzerine çıkarılan Vilayet salnâmelerinden ilkinin hangi vilayete ait olduğu konusunda kesin bilgi yoktur. Fakat yapılan son araştırmalara göre ilk Osmanlı Vilayet Salnâmesinin 1866 (1283) yılında yayınlanan Bosna; son vilayet salnâmesinin ise 1918 (1334) yılında yayınlanan Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi olduğu tespit edilmiştir (Duman, 1982: 19). Toplumdaki yeniliklerin yerel düzeyde dile getirilmesinin aracı olarak tanımlanan salnâmeler, taşradaki kentsel yaşam hakkında önemli bilgiler içermektedir (Aydın, 2000: 134- 136). İslâm Ansiklopedisi'nde ise ilk vilayet salnâmesini daha önce Halep vilayet mektupçuluğunda bulunmuş İbrahim Halet Bey'in *Fihrist-i Vilayet-i Haleb* adı ile hazırladığı, içindeki istatistikî, iktisadî bilgiler nedeniyle bu eserin Bâb-ı Alî'nin dikkatini çektiği ve diğer vilayetlerden de benzerlerinin hazırlanmasının istendiği belirtilmektedir. Henüz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır (Aydın, 2000: 53).

Vilayet salnâmeleri mektupçunun denetiminde hazırlanırdı. Hükümet tarafından gönderilen örnek göz önünde tutularak bilgiler düzenlenmekteydi. Fakat vilayetin özel durumu, salnâmeyi hazırlayanların bilgi düzeyleri salnâmeler arasında bazı bilgi farklılıklarına neden olabilmekteydi (Çadircı, 1997: 293).

Vilayet salnâmeleri, bölgelerin devlet tarafından ne derece kontrol edildiklerini tam olarak yansıtır. Detaylı olan bu salnâmeler İstanbul'dan sıkı bir şekilde yönetilen vilayetlerce devlet kayıtlarını iyi tutuyorlardı. Daha zayıf yönetilen vilayetlerin daha zayıf kayıtlar tuttıkları ve detay bilgi vermekten uzak oldukları görülür. İstanbul'a yakın olan vilayetler Karadeniz'deki vilayetler ve bazı Anadolu vilâyetleri, Bursa, İzmir, Kastamonu ve Konya en eksiksiz salnâmelere sahipti. Doğu Anadolu vilayetleri ve Arap vilayetleri en az bilgi içeren salnâmeleri yayınladılar. Beyrut ve Halep salnâmeleri bazen hariç olsa da verdikleri bilgiler yönünden Bolu, Diyarbakır, Halep, Hüdavendigâr (Bursa), Manastır ve Selanik Salnâmeleri önemli özellikler arz ederler. Tarihi ve coğrafi bilgi bakımından da pek zengindirler (Pakalın, 1972: 106).

Eğitim ile ilgili çalışmaların İstanbul merkezli olmaktan çıkarılıp taşrada da yayılmaya başlamasıyla Halep'te de yeni bir eğitim teşkilatlanması gözlenmektedir.

Çalışmamızda Maârif Salnâmeleri ışığında 20. yüzyıl başlarında Halep Vilayeti ve bağlı kazalarındaki eğitim sistemi genel hatlarıyla istatistikî bilgilerle incelenmiştir. Bu şekilde İstanbul merkezli yapılan eğitim çalışmalarının merkeze uzak bölgelerde ne derece uygulandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda mukayeseler yapılmıştır.

I. BÖLÜM

1. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN

GENEL DURUMU

1. 1. Dönemin Eğitim Sistemi Ve Özellikleri

Devletlerde meydana gelen problemler yeni çözüm yolları arama ihtiyacı meydana getirir. Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılda hızlı bir dağılma ve parçalanma sürecine girilmesiyle değişik çözüm yolları arayışına geçildiği görülmektedir. Bu arayışlar her alanda olduğu gibi eğitim alanında da meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yapılan çalışmaların Tanzimat Dönemi'nden sonra çoğaldığının bilinmesiyle birlikte özellikle II. Abdülhamid'in saltanatında (1878-1908) hız kazandığı söylenebilir. Modernleşme çalışmalarının hızlanmasıyla meydana gelen karmaşayı gidermek için eğitim alanında düzenleme yapılması gerekmektedir (Gündüz, 2015: 93). II. Abdülhamid Dönemi'nde de bu gereksinim giderilmeye çalışılmıştır. Fakat bahsi geçen dönemden önceki eğitim sistemine kısaca değinmek konu bütünlüğü açısından yarar sağlayacaktır.

Türk devletleri incelendiğinde dinin, her alanda kurulan teşkilatları tesiri altına aldığı görülür. Osmanlı Devleti yapılanmasına bakıldığında da dinin devletin eğitim sistemini yaklaşık altı yüzyıl şekillendirmekte büyük etkisinin olduğu bir gerçektir (İnal, 1999: 161). Fatih Sultan Mehmed döneminde bu etkiden kısmen uzaklaşarak daha da müspet ilimlere bir eğilim yaşanmış olsa da etkisini çok uzun süre devam ettirmediği görülür. Müspet ilimlere eğilim beraberinde eğitim alanında bir ilerlemeyi getirmiş; bununla birlikte ulemanın bu döneme kadar diğer İslam ülkelerindeki medreselerde yetiştirilmesinden ziyade Osmanlı Devleti eğitim kurumlarında bu görev icra edilmiştir. Gayrimüslimlere her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ayrıcalıklar verildiğinden devlet içerisinde birlik ve bütünlüğün oluşması Tanzimat Dönemi'ne kadar gecikmiştir (Akyüz, 2002: 61).

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine karşı olan üstünlüğünü 17. yüzyılda kaybetmeye başlayarak askeri yenilgilere de uğrayınca askeri alanda yenilikler yapma düşüncesi ortaya atılarak uygulamaya geçilmiştir. Askeri okullar açılarak devletin eğitim sisteminin modern anlamda düzenlenmesine başlanmış ve diğer alanlarda da eğitim çalışmalarına öncülük etmişlerdir (Güven, 2010: 200).

I. Mahmud döneminde göreve getirilen Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşa'nın (Claude Alexandre Comte Dö Bonneval) Humbaracı Ocağı'nı 1731 yılında (Berkes, 2004: 63) eğitmeye başlamasıyla askeri alandaki eğitim de modern Batı'nın ilk etkileri kendisini hissettirmiştir. (Uzunçarşılı, 1988: 322). Ardından III. Mustafa döneminde Baron Dö Tot, Tophane'yi ıslah ederek bu süreci devam ettirmiştir. I. Abdülhamid döneminde askeri yenilikler devam ettirilerek 1776 yılında Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun açıldı. Radikal yenilikleri ile bilinen III. Selim döneminde Mühendishâne-i Berri-i Hümayun'un tesisi ile bu alandaki yenilikler arttırılmış II. Mahmud döneminde de Mızıkâ-i Hümayun, Tıbhane-i Amire gibi okullar açılmıştır. Ayrıca II. Mahmud döneminde bu askeri okullara hazırlık aşamasını sağlamlaştırmak amacıyla ilk ve ortaöğretim okullarının açılması gündeme gelerek ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir (Kodaman, 1999: 6, 8).

Eğitim alanındaki yenilikler de Tanzimat Dönemi önemli bir yere sahiptir (Ürekli, 2002: 391). Bununla beraber, Sultan Abdülmecid Dönemin ilk padişahı eğitim ile ilgili sıkıntıları fark ederek sadrazama talimat vermiş, çalışmaların yürütülmesi için de bir komisyonun kurulması kararı alınmıştır. Meclis-i Maârif-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi) adı verilen komisyon, çalışmaları sonucunda hükümete rapor sunarak (Karal, 1988: 170) Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin kurulmasını önermiş ve hükümet tarafından 17 Temmuz 1846 tarihinde bu karar uygulamaya konulmuştur (Subaşı, 2011: 7).

8 Kasım 1846 tarihinde Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurularak eğitim ile ilgili kararların alınması umulmuştur. Başkanlığına Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin getirildiği bu nezaretin başlıca görevi sıbyân mekteplerini ıslah etmek ve rüşdiye mekteplerini çoğaltmaktı. Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın kararları arasında Dârü'l-Fünûn kurulmasının da geçtiği kaynaklarda vurgulanmaktadır (Akyüz, 2002: 157- 159). Dârü'l-Fünûn'un başlığında detaylar sunulacaktır. Eğitim alanında bu çalışmalar gerçekleşirken, Abdülaziz'in 1867 yılında Fransa'ya yaptığı ziyaret sonrasında, 1868 yılında Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Sultânîsi) açılmıştır (Ürekli, 2002: 397).

Görüldüğü üzere Tanzimat Dönemi'nden önce devlet teşkilatı içerisinde eğitim ile ilgilenen tam yetkili bir otoritenin olmamasıyla beraber Tanzimat'tan sonra batı tarzı okulların açılmasının bir karmaşaya daha sebebiyet verdiği de söylenebilir. İstenilen sonuçlar alınamayınca yeniden yapılanma zarurieti doğdu (Subaşı, 2011: 5).

Çalışmanın temelini teşkil eden II. Abdülhamid dönemi eğitimi değerlendirilirken ise devletin içinde bulunduğu zor koşullar, fikir akımları, eğitimcilerin yetenekleri, dış güçlerin eylemleri ve benzer birçok unsur da göz önünde bulundurulmalıdır. Sultanın tahta geçtiği dönemde nasıl bir eğitim sistemini devraldığı ve ne seviyeye getirdiği bu alandaki başarısını değerlendirmede yardımcı olacaktır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde bir yandan Bu dönemde İslamiyet'in yeniden öne çıkarılması için çalışılırken öte taraftan yandan da eğitimin modernleşmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bu iki çalışma sonucu ortaya konulan sentez, ders kitaplarında ve öğretmenlerin din kurallarına uygun davranmalarını öngören ayrıntılı yönetmeliklerde kendisini hissettirmiştir (Somel, 2010: 22- 23).

II. Abdülhamid saltanatı başladığında eğitim kurumları günümüzdeki anlamda ilk, orta ve yükseköğretim kurumları şeklinde sıralanmıştı. Devlet içerisinde medrese ve sıbyân mektepleri, Maârif Nezaretine bağlı laik okullar ve özel okullar olmak üzere birbirinden bağımsız farklı müfredatlara ve amaçlara sahip üç okul sistemi mevcuttu (Gencer, 2003: 83). Sultanın Tanzimat reformlarını kendi isteği doğrultusunda devam ettirmesinin ve geliştirmesinin yanında devlet ve halk modernleşmesini sağlayabilmek için öngördüğü üç aşamalı yeni eğitim sistemi yenilikçi bir aydınlar sınıfı yetiştirmiş; ayrıca meslek okullarının yaygınlaştırılması öncelikli faaliyet alanı olarak benimsemiştir (Karpat, 2005: 37).

II. Abdülhamid dönemi bir anlamda Tanzimat Dönemi eğitim reformlarının uygulama ve yaygınlaştırılma sürecidir. Sultan, ilk olarak, 18 Eylül 1869 tarihinde yürürlüğe giren Maârif-i Umumumiye Nizamnamesi (Akyüz, 2002: 858)'ni uygulamaya çalışmıştır (Sakaoğlu, 1991: 99). Abdülaziz dönemine ait bu nizamnamede medrese dışındaki diğer örgün eğitim kurumları ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler yer almış ve örgün eğitim ilk kez üç aşamalı olarak planlanmıştır. I. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanun- i Esasî içerisinde de eğitim ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. Meclis-i Mebusan'da da eğitim düzelmedikçe diğer alanlarda da yapılacak çalışmaların başarıya ulaşamayacağı kabul edilmiştir (Akyüz, 2002: 858).

İbtidâiler, rüşdîyeler, idâdiler ve sultâniler Maârif Nezaretine bağılyken, ziraat, ticaret ve sanayi mektepleri Ticâret ve Nâfia (Bayındırlık) Nezâretine bağılydı. (Somel, 2010: 22- 23)

Esasında Devletin içinde bulunduğu durumun, II. Abdülhamid'i reformcu bir kadro yetiştirmeye mecbur bıraktığı söylenebilir. Sultan yaptığı yenilikleri meşrulaştırmak ve siyasal birliğin, toplumsal uyum ve devlete yönelik sadakatin sağlanmasında eğitimi düşünce aşılama aracı olarak kullanmıştır (Gündüz, 2015: 80).

1877 yılında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle ortaya çıkan mali sıkıntılar eğitim alanında yapılmak istenen çalışmaları bir süreliğine durdurmuştur (Kodaman, 1999: 28).

Tanzimat Dönemi'nde açılan rüşdîye okullarının sayısına bakıldığında bir başarı sağlanmış gibi düşünülse de bu okullar rüşdîye açmak ve okul sayısını arttırmak kaygısından başka bir çalışma olmayıp boş evler, konaklar gibi elverişli olmayan ortamlarda açıldıklarından aslında gerçeği pek yansıtmamaktadırlar. II. Abdülhamid ise bu rüşdîyeleri yenileriyle değiştirmeye çaba göstermiştir. Abdülhamid döneminde Tanzimatçıların İstanbul merkezli maârifçiliği terk edilmiştir (Kodaman, 1999: 164).

Eğitim, Sultan Abdülhamid'in saltanatında, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılarak (Kodaman, 1999: 30) bu sistemle devletin en ücra köşelerine kadar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Gündüz, 2015: 96). 1316 Tarihli Maârif Salnâmeleri'ne göre eğitim ile ilgili çalışmaların devletin en ücra köşelerinde dahi yaygın bir şekilde gerçekleşmesine 1878 yılından itibaren başlanılmıştır (SNMU, 1316 (1898): 136- 146). Bu gelişme, yerel maârif meclislerinin ve maârif komisyonlarının mahalli kaynak bulmada giderek artan işbirliğinden ve oluşturulan Maârif Hisse-i İânesi'nden (eğitime katkı vergisi) kaynaklanıyordu. Ücra bölgelerdeki ilkokullar ise çoğunlukla devlet bütçesinden finanse ediliyordu. Abdülhamid'in saltanatının rejiminin ilk yıllarında ilkokulların vilayetlerde yaygınlaştığı söylenebilir (Somel, 2010: 220).

II. Abdülhamid'in bizzat ilgilendiği bir konu da Doğu Anadolu köylerinin maddi yönden okul yapılmasına elverişli olmaması nedeniyle nahiye merkezlerinde yaptırılması düşünülen bölge ilkokullarıdır. 1896 yılından itibaren faydaları da göz önünde bulundurularak hükümet maârif bütçesinden maaşları karşılanmak üzere bu okullar için 100'er kuruş maaşla öğretmen bulunmasını emretmiştir (Kodaman, 1999: 30).

Devletin merkezindeki maârif yetkilileri taşradaki eğitim faaliyetlerini denetlemede sorunlar yaşamaya başlayınca taşra-merkez arasında denetimi güçlendirebilmek için nezaretteki müfettiş sayısı arttırıldı. 1886 yılında da Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği kuruldu. Ayrıca bunlara Mekâtib-i İdâdiye Müfettişlikleri de eklendi. Açılan iki daire, idâdi ve yabancı okullarının sayısının arttığını ve teftiş edilmeleri gerektiğini göstermektedir (Kodaman, 1999: 34).

II. Abdülhamid Dönemi'nde müfredat alanında da değişikliklere gidilmiştir. II. Abdülhamid'in eğitim siyasetinin hedefi zor zamanlarda devletine hizmet verebilecek yeteneğe, siyasi sadakate sahip, liyakat esasına dayanılarak seçilmiş genç nesil yetiştirmektir (Kodaman, 1999: 34).

Lakin devlet memuru yetiştirmeyi hedef alan görüş değişerek 1890'a sonra Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ermeniler arasında ayrılıkçı siyasi faaliyetlerin artması ve büyük güçlerin Ermeniler lehine diplomatik müdahalelerde bulunması mevcut okul müfredatlarının değiştirilmesine yönelik çabaları arttırdı. Daha dünyevî ve pratik derslerin müfredatta yer almasına çalışıldı (Somel, 2010: 225). Bu şekilde özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da Osmanlı Müslümanlarının ticari ve sanayi alanlarında geri kalmışlığının telafi edileceği umuluyordu (Somel, 2010: 225- 226). 1901 ve 1904 yıllarında da müfredat değişikliği yaşandı. Din ve ahlâk derslerinin daha da artması ve taşrada sanayi mekteplerinin açılması için Maârif Nezareti bünyesinde komisyon kuruldu. Komisyona göre Müslüman çocukları yabancı okullara devam etmeyecek, yabancı dillerden çevrilip *milli* ahlâka ve İslami geleneklere aykırı romanlar basılmayacak, *sağlıklı fikir ve vicdana sahip olmayan* öğretmenlerin yerlerine bu yeteneklere sahip muallimler getirilecek, ibtidâi okulları çoğaltılmaya çalışılacak, özellikle Kürdistan, Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetinde, Balkanlar ve Arnavutluk'taki mekteplerde Türkçe dil derslerine ağırlık verilecek, güvenilir ve yetenekli öğretmenler okulları denetleyebilecek kararları alınarak pratik-dünyevî eğitim ile sosyal disiplin sağlanmaya ve gayr-i Türk bölgelerde Türkçe'nin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır (Somel, 2010: 225- 226).

Genel eğitimde din ve ahlâk derslerinin saatleri arttırıldı (Ergin, 1977: 840). Rüşdiyelerde Fransızca derslerine devam edildi (Somel, 2010: 225). Fakat bu dersler 1892'den sonra kaldırıldı (Somel, 2010: 225- 226).

Ayrıca bu dönemde üzerinde durulan konulardan birisi de kız çocuklarının eğitimidir. Örneğin ilk kız idâdilerinin bu dönemde açıldı (Kurnaz, 2011: 44).

II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikalarından biri de batıyla rekabet edebilmek için batı pedagoji teknikleri ve araç gereçlerini seçici şekilde almaktı (Gündüz, 2015: 96).

Dönemin eğitim alanındaki sıkıntılardan bir diğeri de yabancı misyoner okullarıdır. Bahsi geçen okullar Osmanlı Devleti içerisinde çok erken yayılmaya başlamıştır. Örneğin Cizvitlerin faaliyetleri 16. yüzyılda başlamıştır. Yabancı okullar Fransa, İngiltere, ABD, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya tarafından açılmıştır. Özellikle Alman-Avusturya ve İtalyan okulları 19. yüzyıl sonlarında açılmış ve sayılarında artış gözlenmiştir. Bu okullar daha çok uluslaşamayan ve uluslaşma sürecine geç giren bölgelerde kurulmuştur. Ne program açısından ne de yönetim bakımından Osmanlı eğitim sistemiyle hiçbir bütünleşme kuramamışlardır. Bazıları uzun süre ruhsatsız olarak işletilmiştir. Bu okulların etkisiyle de Suriye ve Lübnan'da 19.yüzyılda Fransızca yaygın bir dil haline gelmiştir. İzmir'de, Beyrut'ta, Şam'da ve Halep'te açılan yabancı okul sayısının fazlalığı Selanik ve Adriyatik ticaret şehirlerinde bile gözlenmemiştir (Ortaylı, 2014: 219- 220).

Misyoner okullarının yıkıcı etkilerinin önlenmesinin tek yolu ise *yeterli sayıda* devlet okulu açmaktı (Somel, 2010: 255). Merkezî vilayetlere uzak bölgelerdeki devlet okullarının açılması ya da iyileştirilmesi Müslüman halkın yabancı kurumlara olan ilgisine doğru orantılı olarak gerçekleştiriliyordu (Somel, 2010: 255).

Yabancı okulların varlığı Bâb-ı Âlî'nin devlet okullarını açmasını ve mevcut okulların kalitesinin arttırılması yolundaki girişimleri hızlandırmıştır (Somel, 2010: 256). Bu ivmenin nedeni devletin çeşitli bölgelerinde yaygın olarak açılan çoğunluğu misyoner kurumu olan yabancı okulların öğretim kalitelerinin yüksek olması, yabancı dillerin öğretilmesinin Gayrimüslim çocuklarını olduğu kadar Müslüman çocuklarını da bu okullara çekmesiydi. 20. yüzyıl başına kadar Müslüman Türk nüfusu yabancı okullara ilgi göstermezken II. Meşrutiyet'ten sonra yabancı okullardaki Müslüman Türk öğrenci sayısında artış gözlenmiştir. Yabancı okulların etkisi genel eğitimin hiç olmadığı ya da çok az olduğu bölgelerde daha da güçlüydü. Abdülhamid rejimi bu gelişmelerden ciddi şekilde rahatsız olmaya başlamıştı (Somel, 2010: 254).

II. Abdülhamid hakkındaki ortak bir görüş onun eğitim alanındaki yenilikler ve eğitimi yayma konularında başarılı olduğu şeklindedir. Bunun yanında padişahın giderek ağırlaşan sansür ve baskıları eğitim alanında da görülmüştür (Sakaoğlu, 1991: 99). Abdülhamid rejimi otoriter önlemleri, devlet birimleri tarafından gözetim altında tutulmaları öğretmenleri olumsuz etkilemekteydi (Somel, 2010: 118).

II. Abdülhamid Dönemi'nin üzerinde en çok durulan konularından biri eğitimdi denilebilir. Dönemin eğitim sisteminin de günümüzde tartışmalar içerisinde yer alarak güncelliğini koruduğu görülmektedir. Dönemi başarılı ya da başarısız bulanlara Fortna'nın yorumu şöyledir (Fortna, 2005: 295):

“II. Abdülhamid'in eğitim kurumlarında öğrenim gören talebeler 1908 Jön Türk hareketinde ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Balkanlarda ve Ortadoğu'da kurulan ulus devletlerin oluşumunda aktif rol oynadılar. Bu paradoks Hamidiye eğitim çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını göstermek için kullanılır. Ancak başarılı mıydı, değil miydi, tartışmasını saptamak bu dönemin tarih yazımının çoğunluğunun içinden çıkamadığı bir çifte tuzağa düşmek olacaktır. Bana göre, Hamidiye döneminin eğitim çabaları bir girişim olmak açısından daha önemlidir.”

Eksikliğine rağmen II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi II. Meşrutiyet Dönemi'nin temelini oluşturmuştur. Eğitimde modernleşme, merkez ve taşra teşkilatının geliştirilmesi, Maârif Nezâreti bünyesinde ibtidâî, rüşdî, idâdî ve öğretmen okullarının açılması (Gündüz, 2015: 95-96) ve öğretmenliğin, kâğıt üzerinde kalmış olsa da, meslekleşmeye başlamasıyla ilgili hukuki girişimler bu dönemde görülmüştür (Baytal, 2001: 31).

1. 2. Maârif Meclislerinin Kuruluşu ve Gelişimi

Tanzimat Fermanı'nda düşünülen reformların gerçekleşmesinin yeterli derecede aydın ve memur kadrosunun varlığına bağlı olmasına rağmen, yapılacak yenilikler arasında maârif ile ilgili köklü tedbirlerin ele alınmamış olması dikkat çekmektedir (Kodaman, 1991: 8-9). Bunun nedeni Tanzimatçıların ihmalinden ziyade, dönemin muhafazakârlarının tutumları ve siyasî olayların yoğunluk kazanmış olmasıdır. Nitekim geç de olsa maârif alanında reform yapılmasının zarurietini anlaşılabilir olarak örgün eğitimin geliştirilmesi yanında eğitimde yeni bir idarî teşkilatlanmaya da gidilmiştir. Mısır meselesinin halledilmesi (1840), Boğazlar üzerinde Londra anlaşmasının imzalanması (1841), Reformcuların önderi durumunda bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması (1846), en önemlisi padişah Abdülmecid'in desteği maârif alanındaki reformların başlamasını kolaylaştırmıştır. Abdülmecid gerekli tekbirlerin alınması emrini vererek maâriفة önem verilmesini şu sözlerle dile getirmiştir:

"...İşte bu defa da huzurumuzda sana (sadrâzam) ve bilcümle vükelâmıza yeniden tenbih ederim ki, şu akdem-i âmal ve efkârımız olan ma'muriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule esbab ve tedâbir lâzım ve muktezi ise....bir an evvel bed ve şürû olunması nezdimizde matlub ve mültezim olmağla bu emr-i cesim ve hayr-ı azime icâb ve iktizâyı hal ve maslahat ne ise. ....ittifak-ı ukul ve ârâ ve ittihâd-ı umûm-u vükelâ ile müzakere mütalaaya teşebbüs ve iktidar olunsun. Ve alel husus bu meram-ı hayriyet encam-ı mülükânemizin ber vefk-i matlûb rehin-i hayyiz-i husul ve kemâl olması dinen ve dünyeviye her bir hususta izâle-i cehl kazıyye-i hükmiyesine vâbeste olmasıyla menbâ-ı ulûm ve fûnûn ve mehâz-ı sanayi maârif nümûn olan mekâtib-i lazime icad ve inşası ind-i şahanemizde akdem-i umurdan addolunmağla memâlikin münasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-î ammenin çaresine bakılsın...." (Akyüz, 2015: 192).

Abdülmeccid'in Hatt-ı Hümayûn'u üzerine 1845'de Muvakkat (geçici) Maârif Meclisi kuruldu (Akyüz, 2015: 191). Meclis sekiz üyeden oluşarak haftada iki gün toplanmak kaydıyla çalışmalarına başladı (Kodaman, 1991: 11). Böylelikle maârif meselelerini zamanın ihtiyaçlarına uygun şekilde ele alıp çözüm yolları arayacak bir maârif organı oluşturulmuş oldu. Meclisin kuruluş sebepleri arasında Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin maârif alanında istenilen yenilikleri getirememiş olması gösterilmektedir. Meclis üyeleri içerisinde yabancı dil bilen, batı eğitim sistemini tanıyıp, kültürünü benimseyen kişilerin bulunması ve Meclisin Şeyhü'l-İslamlığa bağlı olmaması bu görüşü desteklemektedir (Kodaman, 1991: 8-9). Meclis-i Muvakkat'ın hazırlayıp Meclis-i Vâlâ'nın onayladığı ilk rapora bakıldığında (Kodaman, 1991: 15):

1. Avrupa'da olduğu gibi üç kademeli eğitim ve öğretim sistemine doğru yönelme fikri sezilmektedir. Bu durum, sıbyân ve rüşdiye okullarının üstünde bir Dârü'l-Fünûn kurulmak istendiğinden anlaşılmaktadır.

2. Daimî bir "Meclis- i Maârif" in kurulması önerilmiştir.

Bu iki yeniliğe rağmen, öğretim ve eğitim usulleri bakımından çağdaş bir anlayış göze çarpmamakla beraber rüşdiye okullarındaki din dersleri ile birlikte yeni bir takım derslerde eklenmiştir.

Geçici meclisin kararı üzerine 1846'da bir başkan, altı üye ve bir kâtipten oluşan Meclis- i Maârif- i Umumiye kuruldu (Kodaman, 1991: 15). Kendisine bağlı bir icra organı

olmak ve üyelerinden biri tarafından meclise bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl Mekâtib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Vakanüvis (resmi tarihçi) Esat Efendi kurumun başına getirildi (Akyüz, 2015: 191). Kuruluş kendi içinde iki şubeye ayrılmış olup her şubenin idaresi de müfettiş durumunda *muin* adını taşıyan birer amire verildi (Unat, 1964: 20). Amacı geçici meclisin almış olduğu kararları teferruatlı bir şekilde ele almak ve uygulamak, memleketin maârifle ilgili meselelerini müzakere ederek gerekli reformları yapmak olarak belirlenmiştir.

Maârif meclisleri Osmanlı Devleti kuruluşları içerisinde maârif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ilk kuruluştur. Kuruluşuyla maârif alanındaki eski-yeni mücadelesi (ikilik) anlaşılmıştır. Reformcuların önderi konumundaki Mustafa Reşid'in meclis yönetiminde etkin rol oynaması, eğitim-öğretimin medresenin elinden çıkmasını ve yenilik taraftarlarının kontrolüne geçmesini hızlandırmıştır. Böylece modern eğitim hükümetin desteği ile gelişme göstermiştir (Kodaman, 1991: 11- 12).

Geçici mecliste bir Darû'l-Fünûn kurulması kararı üzerine burada okutulacak fen kitaplarının hazırlanması için 1851'de Ercümen-i Daniş kurulmuştur. Fakat varlığını ancak 1862 yılına kadar sürdürebildi (Akyüz, 2015: 191).

15 Mart 1857'de Maârif-i Umumiye Nezareti kurularak Meclis-i Vükelâya (Bakanlar Kurulu) bağlı bir nazır tarafından yönetildi. Mekâtib-i Umumiye Nezaretini de bünyesine alarak Bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütü oldu. Bu nezaretin ilk nazırı Abdurrahman Sami Paşa, ilk müsteşar, tarihçi ve edip Hayrullah Efendi'dir (Akyüz, 2015: 192).

1881 tarihli Maârif Nezâreti raporuna göre malî yönden devletin her köşesinde aynı anda maârif idaresinin kurulması mümkün değildi. Buna karşın 1881'den sonra maârif meclislerinin sayısında artış gözlenmiştir. 1881 yılında taşra-merkez arasında bağlantıyı kuvvetlendirebilmek amacıyla nezaretteki müfettiş sayısı arttırıldı. Ayrıca bu müfettişlerin görev ve yetki sahaları aşağıdaki şekilde dört sınıfa ayrılmıştır (Kodaman, 1991: 30):

1. İki mekâtib-i rüşdiye müfettişi
2. Bir mekâtib-i sıbyâniye müfettişi
3. Anadolu ciheti mekâtib-i rüşdiye ve ibtidâî müfettişi
4. Kütüphaneler müfettişi.

1881-1882 döneminde Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz, Sivas, Van ve Edirne'de maârif meclisleri kuruldu. Daha sonra Suriye, Aydın, Selanik ve Yanya vilayetlerinde maârif meclisleri kuruldu. 1883 sonunda Manastır vilayetinde de bir maârif

meclisi kurulması kararlaştırıldı. 1892 yılında alınan bir kararla vilayet merkezindeki maârif meclisi üyelerinin sayısı altı, sancak ve kazâlarda üç olarak belirlendi. Meclis üyeleri bölgenin Müslim ve Gayrimüslim ileri gelenleri arasından atanmıştır (Erdem, 2009: 64).

Vilayet maârif başkanlık görevlerini genelde maârif müdürleri yürütürken istisnai durumlarda ise valiler bu görevi üstlenmişlerdir. Sancaklarda mutasarrıflar, kazâlarda kaymakamlar, maârif komisyonlarının başkanıydılar. Tabii üyeleri ise idadî ve rüşdiye müdürleri veya öğretmenlerinden birisidir. Abdülhamid saltanatı süresince maârif meclisleri, bölgelere dağılımı açısından ve kronolojik bakımından düzensiz bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bunun nedeni de mali sıkıntı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin *seçici* davranması ve devlet çıkarlarının tehlikeli görüldüğü vilayetlere öncelik verilmesi olabilir (Somel, 2010: 252).

1900'lerin başında kazâ, hatta sancak seviyesinde dahi mülkî idareleri bir türlü kurulamadığı vilayetler bulunmaktaydı. Hicaz, mali olanaklarının artışıyla bir maârif idaresini kurabilmiştir. 1892 yılı sonunda ücra ve yoksul bir vilayet olan Musul'da bir maârif meclisi kurulmuştur. Kazâlarda ve sancaklarda vilâyet maârif meclislerinin şubelerini açabilmek için o bölgede Darümuallimin mezunu ve usûl-ı cedîdeyi bilen bir öğretmenin bulunması şartı aranmaktaydı.

Vilayetlerdeki Maârif meclislerinin vazifeleri şunlardır (Kodaman, 1991: 30):

- 1.Sorumlu buldukları bölgenin her türlü maârif işleriyle meşgul olmak
- 2.Sıbyân-İbtidâî okullarının ıslahına ve çoğalmasına dikkat etmek
- 3.Öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak.
- 4.Maârif gelirlerini arttırmanın yollarını aramak
- 5.İmtihanları yapmak ve diplomaları vermektir. Ayrıca sancak ve kazâ maârif komisyonları altı ayda bir maârif gelir ve giderlerini gösteren raporu maârif müdürlerine göndermekle yükümlüdürler.

Kazâ ve sancak ileri gelenleri mecliste yer aldığı için maârif meclisleri daha çok başarıyı arsa bulma, bina yaptırma, mali meseleleri halletme hususunda yakaladılar. Maârif meclisleri aracılığıyla halkın maârif yatırımlarına yardımcı olmasını sağlamaya ve maârife olan ilgisini arttırmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın birçok bölgede olumlu sonuçlandığı

görülmüştür. Vilayet ve sancak merkezlerinin hemen hepsinde, kazâların da çoğunda 1909 yılına gelindiğinde birer maârif meclisi bulunmuştur (Kodaman, 1991: 48).

1. 3. Dönemin Eğitim Kurumları

1. 3. 1. İlköğretim Kurumları

1. 3. 1. 1. İlköğretimde Yenilik ve Gelişmeler

Osmanlı Devleti *mektep*, *küttap* denilen ilköğretim seviyesindeki kurumlarını Selçuklulardan almış olup (Akyüz, 2015: 72) daha sonra da bu kurumları sıbyân mekteplerine dönüştürmüştür.

II. Mahmud'a kadar devam zorunluluğu olmayan sıbyân mekteplerin yaygınlaştırılması aşamasında halkın inançlarından dolayı bir zorluk yaşanmamış olsa da bu okullara tüm çocuklar gönderilememiştir. Zamanla işlevini yitiren bu kurumla ilgili II. Mahmud Dönemi'nde çalışmalara başlanılmıştır. II. Mahmud 1824 yılında ilköğretimi de zorunlu kılan *Ta'lîm-i Sıbyân* fermanını yayınlamış (Kodaman, 1991: 58) fakat uygulama sadece İstanbul ile sınırlı kalmıştır (Arıbaş, 2000: 712). Ferman, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile uğraşılması, Rus ve Mısır savaşları gibi nedenlerden dolayı İstanbul'da bile 1839'a kadar yeterince uygulanamamıştır (Akyüz, 2015: 72). 1838 yılında ilköğretim ile ilgili rapor hazırlayan Meclis-i Umûr-ı Nâfia, sıbyân mekteplerinin ıslahına yönelik çalışmalarında sonuç alamamıştır (Kodaman, 1991: 59- 60).

1 Mart 1846'da Tahrirat-ı Umumiye çıkarılarak ülkede sıbyân mekteplerinin yayılması ve programlarının değiştirilmesi gündeme geldi; fakat ilköğretimin temeli olacağı düşünülen sıbyân mektepleri ihmal edilerek çalışmalar başka alanlarda yapıldı (Ortaylı, 2014: 213).

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile de sıbyân mektepleri hakkında düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Ne var ki giderlerin mahalle ve köy cemaati tarafından karşılanacak olması ve devletin ilköğretim alanında hiçbir mali yükümlülük altına girmemesi, Maârif Nizamnamesi'nin Osmanlıcılık yanından taviz vermek istememesi pratikte bu kurumların pek iş görememesine sebep olmuştur (Ortaylı, 2014: 213- 214).

Yirmi maddeden oluşan 8 Nisan 1847 tarihinde yayınlanan "Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyân Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat" ile mektebin süresi dört yıl olarak belirlenmiş, okuma ile beraber yazının öğretilmesi de amaçlanmış, 7 yaşını bitiren

talebelere devam zorunluluğu getirilmiş olmasına rağmen yine hedeflenen başarı sağlanamamıştır (Unat, 1964: 38).

İlköğretim kademesi tam anlamıyla Cumhuriyet döneminde denetim altına alınabildi.

1. 3. 1. 2. Sıbyân Mektepleri

Eğitimin ilk kademesini teşkil eden sıbyân mekteplerine Abbasiler *küttab*, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılar sıbyân mektebi diyorlardı (Baltacı, 2004: 6). Bu mektepler halk arasında mahalle mektebi ya da sıbyân mektebi olarak bilinmekteydi (Kodaman, 1991: 57). Ayrıca bunlar, darü't-ta'lim, mektep, mektephane, muallimhane, darü'l-ilm, beytü't-ta'lim, gibi adlarla da anılmaktaydı (Gündüz, 2015: 45).

Sıbyân mekteplerine başlama yaşı farklı kaynaklarda yine farklı rakamlarla belirtilmiştir. Kimi kaynaklarda, bu okullara 5-6 yaşına gelen kız ve erkek çocukların kaydedildikleri vurgulanmaktadır (Gelişli, 2002: 38). Kiminde ise 5-7 yaşından 10-11,12 yaşlarına kadar değişen yaşlarda çocukların kaydedildikleri belirtilmiştir (Gündüz, 2015: 45).

Sıbyân mektepleri Kuran-ı Kerim okutmak, namaz kılma usullerini göstermek, namazda okutulacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç önemli amaçla kurulmuştu (Gelişli, 2002: 38). Sıbyân mekteplerini başarıyla bitiren çocuklar medreselere devam ederlerdi (Gündüz, 2015: 47). Adı geçen mektepler ulemanın elinde özerk diyebileceğimiz bir statüde bulunduğu için devlet okulları değillerdi (Gündüz, 2015: 46).

Sıbyân mektepleri daha çok cami ve mescitlerin etrafında bulunarak çoğu hayırsever kişiler tarafından yaptırılırdı. Genellikle o binayı yaptıranların adını taşıyorlardı (Ergin, 1977: 88). Sadece İstanbul'da bu tarzda yapılmış 219 cami bulunmaktadır (İnalçık, 2001: 227).

Kız çocukları da erkeklerle beraber bahsi geçen mekteplere devam ederlerdi. Erkek ve kız çocuklarının ayrı ayrı eğitim aldığı mektepler de mevcuttu (Baltacı, 2004: 7). Çocuklarının bu eğitim kurumlarına ilk getirilmesi sırasında özellikle varlıklı ailelerin yaptığı *amin alayı* bugünün sünnet merasimlerini andırmaktaydı (Gündüz, 2015: 46).

Meşrutiyet döneminde ilköğretim iki kısma ayrılmıştır (Ergin, 1977: 300):

1. Mekâtib-i sıbyâniye: Usul-i atıka denilen eski yöntemlerle eğitime devam etmekteydiler.

2. Mekâtib-i ibtidâiye: Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak daha 1863'lerde Sıbyân okulları seviyesinde *ibtidâi* adıyla yeni

okulların açılması fikri ortaya atılmıştır fakat ancak 1872 yılında *ibtidâi* numune mektebi ile uygulamaya geçilmiştir.

Sıbyân mektepleri, Tanzimat Devri sonuna kadar Osmanlı Devleti'ndeki ilköğretim çağındaki çocuklara eğitim veren tek eğitim kurumuydu. Ancak, bu mekteplerde geleneksel yöntemlerle öğretim yapıldığından istenilen düzeyde verim alınamadığı dönemin yetkilileri tarafından sık sık dile getiriliyordu. Bu mekteplerdeki aksaklıkları düzeltmek için 1838 yılında Umûr-ı Nâfia Komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmış ve 1847 yılında da bir talimatname yayınlanmışsa da, mekteplerin bina, öğretmen ve programlarında gerekli değişiklik gerçekleştirilemediğinden bu çalışmalar başarılı olmamıştır (Kodaman, 1991: 66- 67).

Sıbyân mektepleri Osmanlı Devleti eğitim sistemine katkı sağlamıştır. Bununla beraber zamanla yapılan yeniliklere engel teşkil etmesiyle de dikkat çekmiştir. Vakıflara mali yönden bağlı olan bu okullar özerk bir şekilde varlıklarını sürdürerek muhafazakârların devletin yapacağı yeniliklere engel olmasına sebep oldular. Toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyecek bir duruma geldiğinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde 3 Mart 1924 tarihinde yayınlanan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile sıbyân mektepleri kapatılarak tüm eğitim kurumları Maârif Vekâletine bağlanarak laik bir ortamın oluşmasına çalışılmıştır (Demirtaş, 2007: 182).

1. 3. 1. 3.İbtidâi Mektepleri

Tanzimat Dönemi yöneticileri sıbyân mekteplerindeki ıslâh çalışmalarının başarısızlığı karşısında, öğretimdeki yenilikleri kolayca uygulayabilecekleri, ibtidâi adı verilen mektepler açılmasını düşünmüşler, muhafazakâr çevrelerin dikkatini çekmeden mevcut sıbyân mekteplerini de *usûl-i cedîde* üzere öğretim yapan mektepler haline getirmeye çalışmışlardır (Kodaman, 1991: 66- 67).

Tanzimatçıların ibtidâi mekteplerde uyguladığı ve sıbyân mekteplerinde uygulamaya çalıştıkları *usûl-i cedîde* ne idi? Usûl-i cedîde; ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme ve özellikle muallimlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasıdır (Akyüz, 2015: 7).

Bazı sıbyân mekteplerinin ibtidâilere dönüştürülmesi ile 1885 yılında İstanbul'daki ibtidâilerin sayısı 41'e yükselmiştir (Kodaman, 1991: 72). İstanbul'dan sonra vilayetlerde de ibtidâi mektepler açılmaya başlanmış ve bunların sayısı 1876'da 200'e ulaşmıştır (Kodaman, 1991: 81). 1892-1893 yıllarında ise devletin genelinde usûl-i atîka üzere

öğretim yapan sıbyân mektebi sayısı 18.938'dir. Aynı yıllarda usûl-i cedîde yöntemini uygulayarak öğretim yapan ibtidâî mektep sayısı ise 3057'dir. Bu rakamlara bakıldığında ibtidâî mekteplerinin sayısının sıbyân mekteplerinin ancak 1/6'sı kadar olduğu görülür (Akyüz, 2015: 231).

1891 yılına gelindiğinde ibtidâî mekteplerinde önemli düzelmeler yaşanmış ve bu düzelmelerin tüm vilayetlerde uygulanması için bütün vilayetlere talimat verilmiştir. Yapılan değişikliklerin içinde eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Okulda gösterilecek derslerin ise Elifba, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlm-i Hal Ahlak, Sarf-ı Osmanlı, İmla, Kıraat, Tarih-i Osmanlı, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanlı, Hesap ve Hüsn-i Hat olacağı vurgulanmıştır (Baltacı, 2004: 6- 7).

Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdüren bu okullar eğitimdeki ikilikleri yok etmek amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kaldırılmıştır (Demirtaş, 2007: 182).

1. 3. 1. 4. İdâdî Mektepleri

Hazırlamak, geliştirmek anlamına gelen idâdi kelimesi *idâdi* kökünden türemiştir ve hazırlama yeri demektir. Ayrıca kendisinden daha üstün seviyede bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmekteydi (Ergin, 1977: 495). Hazırlama anlamına gelince 1869'dan önce birçok okulun hazırlama sınıflarına bu ad verilmekteydi. 1869 Nizamnamesi'nde ilk defa başlı başına ortaöğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır (Kodaman, 1991: 114).

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin kabul edilmesi ile idâdî mektepleri açılıp yaygınlaşmıştır. Mekteplerde okutulan dersler Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Osmanlıca, Mantık, Coğrafya, Genel Tarih, İktisat, Cebir, Aritmetik, Fizik, Kimya, Resim'dir (Kodaman, 1991: 115).

1. 3. 2. Ortaöğretim Kurumları

1. 3. 2. 1. Ortaöğretimde Yenilik ve Gelişmeler

Tanzimat Döneminde medreselerin dışında yeni bir ortaöğretim oluşturulması gerekli görülerek çalışmalara başlanılmıştır. Ortaöğretim bu dönemde rüşdiye, idâdiye ve sultânîye olarak türlere ayrılmıştır (Akyüz, 2015: 164).

1882-1890 yılları arasında il merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 7, sancak merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 5 yıllık olarak rüşdiyeyi de içine alan idâdîler yaygın

olarak taşrada da açılmıştır. Böylece orta öğretim kurumları kazâ ve nahiye merkezlerine kadar yayılan rüşdiyelerle birlikte sancak ve kazâ ve büyük nahiye merkezlerine kadar yayılan rüşdiyelerle birlikte kent ve kasaba halkı arasında yükseköğretime öğrenci ve serbest meslekler, mahallî ve resmî hizmetler içinde görevliler yetiştirmişlerdir. Girit dışında taşrada başka yerde açılmayan sultâniyelerden beklenenleri bu idadîler yerine getirmiştir (Unat, 1964, 45- 48).

Tanzimat Döneminin en eski sivil okulu olan rüşdiyeler ve onların devamı olan idadilerde öğrenci disiplini, sınav sistemi, okulların çalışma süreleri ve tatil düzenindeki hükümler değişikliğe uğrayarak Cumhuriyet yıllarına kadar ortaöğretimde geçerli olmuşlardır (Akyüz, 2015: 234).

İdadîler rüşdiyeler üzerinde orta öğretim kurumları olmakla beraber zaman zaman onları kapsar biçimde açılmışlardır. Bu nedenle resmi belgelerde bu iki okulun programları beraber verilmiştir (Akyüz, 2015: 232).

1. 3. 2. 2. Rüşdiye Mektepleri

Sıbyân mektepleri zamanla ihtiyaca cevap veremez hale gelince 1838 yılında II. Mahmud döneminde sıbyân mekteplerinin üstünde sayılan, ikinci sınıf (sınıf-1 sâni) okulların açılmasına karar verilmiştir. Çocukların rüşt yaşına kadar buralarda eğitim alabilecekleri ve ancak buradan çıktıktan sonra rüştleri sabit olacağı düşünülerek bahsi geçen okulların adı rüşdiye olarak belirlenmiştir. Bu gelişmelerin ardından Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurularak nazır tayin edilmiştir (Kodaman, 1991: 91).

1846 Mekatib-i Umumiye Nazırlığı'nın kurulması ile rüşdiye mektepleri açılmıştır. Bu okullardan mezun olanların devlet kademelerinde memurluk yapabilmeleri hedeflenmiştir. Fakat istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Bu sebepten dolayı rüşdiye mektepleri son dönemlerde orta öğretimin en alt düzeyini temsil etmiştir (Akyüz, 2015: 164). Rüşdiyeler, sıbyân mekteplerinin yenilenmesi açısından bakıldığında ilkokul, yüksekokullara talebe yetiştiren bir kurum olarak düşünülürse orta dereceli okul gibi kabul edilmelidir (Akyüz, 2015: 129).

İlk rüşdiye olarak kabul edilen okul *Mekteb-i Maârif- i Adli*'dir. Memur yetiştirmek ve mevcut memurların bilgilerini arttırmak amacıyla açılan bir meslek okuludur (Akyüz, 2015: 386).

Eğitim süresi, Darû'l-Maârif'in açılmasıdan önce dört, açılmasıdan sonra altı, 1863'te 5 yıl olarak belirlenmiştir. Okutulan dersler şunlardır: Kur'an, Akaid, Arapça, Hesap, Yazı, Farsça, Coğrafya, Hendese (Kodaman, 1991: 92).

1. 3. 2.3. İdâdî Mektepleri

Hazırlamak, geliştirmek anlamına gelen idâdî kelimesi *idâdî* kökünden türemiştir ve hazırlama yeri demektir. Ayrıca kendisinden daha üstün seviyede bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmekteydi (Ergin, 1977: 495). Hazırlama anlamına gelince 1869'dan önce birçok okulun hazırlama sınıflarına bu ad verilmekteydi. 1869 Nizamnamesi'nde ilk defa başlı başına ortaöğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır (Kodaman, 1991: 114).

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin kabul edilmesi ile idâdî mektepleri açılıp yaygınlaşmıştır. Mekteplerde okutulan dersler Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Osmanlıca, Mantık, Coğrafya, Genel Tarih, İktisat, Cebir, Aritmetik, Fizik, Kimya, Resim'dir (Kodaman, 1991: 115).

1. 3. 2. 4. Sultânî Mektepleri (Mekteb-i Sultânî)

Sultânî terimi, Galatasaray'da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultânî ile ortaya çıkmıştır (Akyüz, 2015: 167).

Islahat Fermanı'nda eğitim ile ilgili yapılacak işler arasında Müslim ve Gayri müslim tebaanın maârif hizmetlerinden eşit şartlar altında faydalanmalarını sağlamak da sıralanıyordu. Böylece Osmanlı birliğinin sağlanacağı düşünülmekteydi. Bu uygulamanın ise ancak sıbyân ve rüşdiye okullarından daha yüksek öğretim kademelerinde gerçekleşebileceği düşünülmekteydi. Fakat bu şartlara uyan okullar henüz açılmamıştı. Bu nedenle Fransa'ya müracaat edilerek böyle bir okul için çalışmalara başlanmıştır. Bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülen Galatasaray Sultânîsi 1 Eylül 1868 yılında açılarak *Osmanlılık* siyaseti uygulanmaya çalışılmıştır. Bu okul için Fransa'daki liseler model alınmış, okulun öğretim süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Okula daha sonradan 3 yıl hazırlık sınıfları da dâhil edilmiştir (Kodaman, 1991: 134- 135). Okulun inşa masrafları Saray tarafından ödenecekti. Sultani talebelerinden aldıkları eğitim karşılığında ücret alınacaktı.

Sultânî idarecilerinin ve öğretmenlerinin çoğu Fransızdı. Türk, Ermeni, Rum, İngiliz, İtalyan öğretmenler de mevcuttu. Okulda Osmanlı tebaası olan her dinden ve milletten talebe öğrenim görmekteydi (Berkes, 1945: 214).

1873 yılında İstanbul'da Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin çabalarıyla açılan Darüşşafaka sultânî düzeyindedir. Anasız, babasız, fakir çocukların alındığı bir lise olan Darüşşafaka'da Fransız askeri liselerinin programları örnek alınmış ve Türkçe öğretim yapılmıştır. Bu okulda Türk subay öğretmenler yıllarca para almadan görev yapmışlardır (Ergin, 1977: 487- 494).

1869 Nizamnâmesi'nde vilayet merkezlerinde de sultânî mekteplerinin açılması kararlaştırılmış fakat uygulamaya geçilememiştir. 1301 (1884) Suriye Vilayeti Salnâmesinde *Medrese-i Sultânîye* adı altında bir okulun adı geçmektedir. Taşrada durum böyleyken Galatasaray Sultânîsi tek başına lise öğretimine devam etmiş fakat *Osmanlılık* fikrini aşılamaktan ziyade Fransız kültürünün etkisinde kalarak batı hayranı aydınlar zümresinin oluşmasına sebep olmuştur (Kodaman, 1991: 136).

II. Abdülhamid döneminde sultânîlerin eksikliğini gidermek için vilayet idâdîlerinin eğitim süresi yedi yıla çıkartılmış; bu idâdîler *Mekâtib-i Sultânîye*'den beklenen hizmeti devrin sonuna kadar yerine getirmişlerdir (Kodaman, 1991: 144).

1. 3. 3. Yükseköğretim Kurumları

1. 3. 3. 1. Yükseköğretimde Yenilik ve Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde ilk ve ortaöğretimde gerçekleştirilen modernleşme hareketlerinin ardından medreselerdeki bozulmaların da etkisiyle yükseköğretim konusu 19. yüzyıl ortalarına doğru gündeme gelmiştir. Başlangıçta Osmanlı toplumunun eğitim konusundaki ihtiyaçlarına cevap verebilen medreseler kendi içerisinde yaşadığı bozulmayı kabul etmediği gibi, diğer kamu kurumlarının da yenileşmelerine dinsel bazı nedenler ortaya atarak karşı koymaktaydı (Sakaoğlu, 1991, 32).

Devletin çeşitli bölgelerinde gerçekleşen isyanları desteklemeleri, kışkırtmaları medreselerin çöküşünün diğer bir sebebidir. Derslere devam etmeme (Sakaoğlu, 1991, 35), medreselere işin ehli olmayan kişilerin alınmaya başlaması, zevke, sefaya düşmeye başlamaları (Sakaoğlu, 1991, 35), ilim dilinin Arapça olması medreselerin bozulmasının diğer sebeplerindendir.

İlk ve ortaokullar genel müfettişi ve Divan-ı Hümayun azası Kemal Efendi bu konuda araştırma yapması için Fransa, İngiltere ve Almanya'ya gönderilmiştir (Ubicini, 1977: 196- 19).

1. 3. 3. 2. Dârü'l-Fünûn

Medreselerdeki bozulmalar yetkilileri yükseköğretim konusunda da yenilik yapmaya teşvik etmiş ve bunun üzerine Dârü'l-Fünûn kurulana kadar önemli bir araştırma safhası geçirilmiştir.

1845'te Meclis-i Muvakkat kurulmuş ve eğitim sistemi konusunda Meclis-i Vâlâ'ya iki rapor sunulmuştur. Bu raporların ilkinde Avrupa'da olduğu gibi üç kademeli eğitim ve öğretim sistemine doğru yönelme fikri sezilmektedir. Bu durumda sıbyân ve rüşdiye okullarının üstünde bir Dârü'l-Fünûn kurulmak istenmiştir. İkincisinde ise Meclis-i Maârif'in kurulması tavsiye edilmiştir.

Çalışmalar sonucunda 1846 yılında Darû'l-Fünûn kurulması kararlaştırıldı (Ergin, 1977: 487- 494) ve bu kuruma rüşdiyeleri bitiren talebeler alınacağı için yükseköğretim düzeyine çıkamadı (Akyüz, 2015: 71). Bu açıdan Darû'l-Fünûn, başlangıçta daha çok ortaöğretim ikinci kademesi gibi kalmıştır. 1857 yılında yükseköğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek için maârif yetkilileri tarafından Paris'e öğrenci olarak Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi gönderilmiştir (Koçer, 1991: 65).

Darû'l-Fünûn binasının yapımı on sekiz yıl sürdüğü için eğitime fiilen geçilememiş ancak 1863'te Derviş Paşa'nın halka açık fizik dersleri vermesiyle öğretime başlanabilmiştir (Akyüz, 2015: 113). Bir ara yangın sebebiyle kapanan okul 1870 yılında tekrar açılmıştır. Mutlakiyet Dönemi'nin karmaşık ortamında tüm çabalara rağmen kapalı kalmıştır.

1900 yılında Darû'l-Fünûn yükseköğretim çağındaki gençlerin yasak olmasını dinlemeyip Avrupa'ya kaçmalarını engellemek amacıyla tekrar açılmıştır. Okulda Ulum-ı Aliye-i Diniye, Edebiyat, Ulum- ı Riyaziye ve Tabiiye şubeleri kurulmuştur. Mülkiye mektebi içerisinde kurularak Mülkiye Mektebi müdürü tarafından yürütülmüştür (Akyüz, 2015: 151- 152) .

1908'den sonra Darü'l-Fünûn'a müracaatlar çok fazla olmuştur (Koçer, 1991: 199- 200). II. Meşrutiyet Dönemi'nde gelişme göstermiş olsa da istenilen gelişmeler Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar sağlanamamıştır. 1933 yılında 2252 sayılı Kanun ile Darü'l-Fünûn kaldırılmıştır (Akyüz, 2015: 222- 224).

1. 3. 3. 3. Medreseler

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan Medrese kelimesi Ferit Develioğlu tarafından ders okutulan yer olarak tanımlanmaktadır. Kelime, Osmanlı Devleti'nde sıbyân mektebinin üstünde bulunan orta ve yüksek eğitim veren kurumlara ad olarak verilmiştir (Baltacı, 2004: 6).

Kökeni İslâm'ın ilk zamanlarına kadar giden medreseler vakıf kültürünün ürünü olmakla beraber tam teşekküllü hale gelmeden Beytü'l-hikmeler, camiler, mektepler, halkalar, zaviyeler, mescitler, hanlar, kütüphaneler, hastaneler gibi öncü kurumlar ortaya çıkmış ve zamanla coğrafyalara ve toplumlara göre farklı şekillere bürünmüştür. Amaç, yöntem, teşkilât, personel ve günlük hayat, eğitim öğretim sistemi, okutulan kitaplar ve bilgi üretme bakımından değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu nedenle medrese denildiğinde yeksenak bir kurum akla gelmez. Osmanlı Dönemi'nde ilk medrese Orhan Gazi tarafından kurulan İznik Orhaniyesi (Sakaoğlu, 1991: 45) olarak bilinirken başka bir kaynakta İlk Osmanlı medresesinin Osman Bey döneminde Karaca Hisar'da açılmış (Akyüz, 2015: 62) olduğu vurgulanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in kendi adına inşa ettirdiği cami ve etrafına eklettirdiği mektep, sekiz medrese, aşevi ve kütüphane gibi kuruluşlarla bir külliye haline getirdiği, adına sayısız itibariyle önceleri *Medaris-i Semaniye* daha sonra da *Sahn-ı Seman* olarak isim verilen medrese ile Osmanlı medreseleri önemli bir noktaya ulaşmıştır. En yüksek seviyeye ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleyman Medresesi ile ulaşılmıştır (Ergin, 1977: 98). Medreselerin öğrenci sayısı 20 -30 talebeyi geçmezdi (Akyüz, 2015: 131).

Medreselerdeki eğitim sistemi, öğretim yöntemleri, kullanılan araç ve gereçler ile okutulan dersler hakkında farklı dönem ve coğrafyaya ait bilgiler bulunmakla birlikte ortak yöntemlerden biri olarak Makdisi, ezber yöntemini vurgular. Tekrar, kavrama, müzakere, tartışma, defter tutma, yazma da önemli yöntemler arasında sayılır.(Gündüz, 2015: 46).

1. 3. 3. 4. Enderun

Osmanlı Devlet yönetimi, medrese çıkışlı ulemalar ile Enderun Mektebi'nde tahsil gören devşirme kökenli talebelere dayanmaktaydı (Akyüz, 2015: 79). Yeniçeriler arasında en yetenekli olanları bir tür *saray okulu* olan Enderun'da eğitim aldıktan sonra yöneticilik, vezirlik ve benzeri üst düzey görevlere getiriliyorlardı (Ortaylı, 2014: 32). II. Murat

döneminde Enderun mektebi ile ilgili ilk girişimlere başlanılarak Tanzimat Dönemine kadar bu süreç devam ettirilmiştir (Gündüz, 2015: 52).

Enderun'daki eğitimin büyük ve küçük odalar, doğancı koğuşu, seferli odası, kiler odası, hazine odası ve has oda olarak ayrıldığı vurgulanmaktadır. Enderun'un ilk iki kademesini büyük oda oluşturmaktadır ve Babüssade'de içeri girince sağda bulunmaktadır. Küçük oda ise solda bulunmaktadır. Bu odalara başarılı oğlanlar alınır ve ardından İslam dini ve kültürü ilgili dersler yanında, Türkçe, Arapça, Farsça, güreş, atlama, koşu, yay çekme gibi dersler alınır. Bu oğlanlar dolama giyerler ve bu nedenle *dolamalı* ismini alırlardı (Uzunçarşılı, 1945: 308- 309) .

Enderun'da *çıkma*, eğitim sürecinde başından sonuna kadar titizlikle uyulan kurallardan birisiydi. Hazırlık sınıflarından eğitimin sonuna kadar geçen süre içinde başarı gösteremeyenler buradan alınır ve ordunun çeşitli kademelerine görevlendirilirdi. Buraya alınan devşirmelerin Türk kültürü içerisinde yetişmesine önem verilirdi. Disiplin en temel ilkelerindendi (İpşirli, 1995: 185- 187).

1. 3. 3. 5. Yüksek Okullar

Yeni yüksekokul kurma girişimlerine 19. yüzyıl ortalarında başlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nden önce günümüzde eğitim veren üniversitelerin özelliklerini taşıyan yüksekokullar yoktu. Tanzimat Dönemi Avrupa tarzı üniversite niteliği taşıyan okulların açılmasına dair tartışmaların yaşandığı ve planların yapıldığı bir dönemdir. Çeşitli sebeplerle kapatılan Darü'l-Fünûn 1 Eylül 1900 (19 Ağustos 1316) tarihinde tekrar açılmıştır (Ergin, 1947: 1209). Bu gelişme özellikle II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümünde gerçekleştirildi. O dönemde Dar'ülfünûn-ı Şâhâne adıyla, yüksekokul çağına gelmiş gençlerin yasağa uymayarak Avrupa üniversitelerine kaçmalarına engel olmak için açıldığı anlaşılmaktadır (Unat, 1964: 53). Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne binasında açılarak yönetimi bu okul müdürüne bırakılmıştır (Akyüz, 2015: 237).

Darü'l-Fünûn-ı Şâhâne'de İlahiyat (Ulum-ı Diniye), Edebiyat ve Fen (Ulum-ı Riyaziye ve Tabiye) fakülteleri mevcut olup, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Hukuk da bu kuruluşa bağlanarak II. Abdülhamid Devri sonuna kadar bu haliyle devam etmiştir ve dönemin eğitim yenilikleri içerisinde "İstanbul Darü'l-Fünûnu" adıyla anılmaktadır. Osmanlı kanunlarının, siyasetinin ve hukuk biliminin öğretimi amacıyla 1880'de kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de öğrenim süresi 4 yıldır. Mezunlarına kaymakamlıkların yanında idâdîlere öğretmen ve müdür atanma imkânı da tanıyan

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, eğitim alanda büyük önem taşımaktadır (Akyüz, 2015: 237-238).

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise 1867 yılında Askerî Tıbbiye içerisinde kurulmuş olup Mutlakıyet Dönemi'nde ayrı bir okul haline gelmiştir. Mülkiye Baytar Mektebi, 1889 yılında veteriner yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Mekteb-i Harbiye ise Almanya'dan getirtilen Von Der Goltz Paşa sayesinde büyük gelişme göstermiştir. Abdülhamid vilayetlerden İstanbul'a gelen gençlerin sayılarını azaltıp daha çok subay yetiştirebilmek amacıyla 1904 yılından itibaren Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat' ta da Harp Okulu açtırmıştır. Bu dönemde ayrıca Mekteb-i Harbiye'de şehzadeler ve devletin ileri gelenlerinin çocukları için Zâdegan sınıfları, Arap, Kürt ve Arnavut eşraf ve aşiret çocuklarının subay olmaları için Aşiret sınıfları açılmıştır (Ergin, 1947: 885- 894).

1915 yılında kız talebelere mahsus Kız Darü'l-Fünûn'u açıldı. 3 Şubesi (Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat) mevcut olup her biri 3 yıllık eğitimleri içermekteydi. Bu okul 1920'de kaldırılarak Darü'l-Fünûn'a bağlandı (Akyüz, 2015: 275).

1909 yılında açılan Orman Mekteb-i Âlisi, Dişçi Mektebi ve 1911 yılında açılan Kadastro Mekteb-i Âlisi Meşrutiyet döneminin belli başlı yüksekokullarındandır. (Akyüz, 2015: 275) .

1. 3. 4. Meslekî Eğitim

Osmanlı Devleti'nde meslek eğitimini başta loncalar sürdürmekteydi. Loncalar, ahiliğin devamı olan esnaf teşkilatıdır. Ticari kurum olan loncalar kendi işlerinin durumlarını görüşen Müslüman ve Gayrimüslim esnaftan seçilen kişilerce oluşmaktaydı (Pakalın, 1993: 369). Loncalar, Meslek mensuplarının eğitilmesinde bir okul görevi görmekteydi ve buralarda usta, kalfa ve çırak ilişkisi eğitimle birleştirilmekteydi (Baltacı, 2004: 450).

Mesleki eğitimin gelişimi Sanayi Mektepleri başlığı altında aşağıda sunulmuştur.

1. 3. 4. 1. Sanayi Mektepleri

Sanayi mekteplerinin kuruluş teşebbüsleri Osmanlı Devleti'nde çağın gereklerine ayak uydurabilmek ve sanayinin gelişmesine bağlı olarak nitelikli eleman yetiştirilmesi zaruriyetinin doğmasından meydana gelmiştir. Özellikle Gayrimüslim tebaadan bir öğretim kadrosu oluşturularak bu alanda ilk olarak 1848'de Zeytinburnu'nda okul açılmasına çalışıldı (Akyüz, 2015: 150). Bu okulda matematik, resim, mühendislik gibi derslerin

okutulmasının planlandığı görülür. Öğretim kadrosuna verilecek maaşlar ve okutulacak derslerin belirlenmesine rağmen okul açılmadı. Toplanıp maaşlarını almayı bekleyen talebeler de dağıldığı için bu gelişme ertelenmiştir (Ergin, 1977: 150).

Sanayi Mektepleri ile ilgili çalışmalar daha sonra Midhat Paşa'nın gayretleriyle *ıslahhaneler* adı altında sürdürüldü. 1861 yılında Niş'te ilk ıslahhane açıldı. Müslüman, Gayrimüslim kimsesiz ve öksüz çocukları zor şartlardan kurtarmak maksadıyla bu yapılanmanın sürdürülmesi istendi. 5-13 yaş arasındaki çocuklar alınarak ahlaki gelişimleri ve meslek edinmeleri için Müslüman, Hıristiyan sanat erbabı ustalar görevlendirildi. Böyle eğitim veren ilk kurum olduğu için bir isim de verilmediği kaynaklarda geçmektedir. Mithat Paşa Kuran-ı Kerim okurken Bakara Suresi'nin 220. Ayeti (Estezübillah ve yeseluneke anülitam kulıslah lehümhayr)'nden etkilenerek ıslahhane adını verdi ve diğer vilayetlerde benzer kurumlar aynı isimle uzun süre varlıklarını sürdürdüler (Aslanyürek, 2015: 3).

Niş'te açılan ilk ıslahhaneden sonra Rusçuk, Sofya, Şam, Selanik, Bosna, Edirne, Bursa ve Diyarbakır gibi vilayet merkezlerinde de bu kurumların açıldığı görülmektedir. Fakat İstanbul'da adı geçen ıslahhanelerin daha gelişmiş Sanayi Mektebi adı altında açıldı. Daha önce açılan ıslahhaneler de Sanayi Mektepleri'ne dönüştürüldüler ve böylelikle mesleki ve teknik eğitim başladı (Akyüz, 2015: 150).

Sanayi mekteplerinde okuma-yazma, dini bilgiler, basit hesaplama dersleri dışında daha çok dönemin revaçta olan mesleklerinde pratik dersler verilirdi (Koç, 2007: 120).

Niş, Sofya ve Rusçuk ıslahhaneleri için Midhat Paşa tarafından hazırlatıldığı düşünülen 52 maddelik nizamnameden bahsedilmektedir. Ayrıca bir müfettişlik kurulduğu da görülür. Nizamnameye göre eğitim öğretim süresi beş yıl olup yatılıydı. Talebeler sabah iki saat ilköğretim düzeyinde ders aldıktan sonra alanlarına göre iş yerlerine dağılır dericilik, kunduracılık, marangozluk, dokumacılık gibi meslekleri öğrenirlerdi. Her ıslahhane kendi içinde belli bir alanda uzmanlaşmaktaydı (Akyüz, 2015: 150). Okuldan mezun olan talebelere birikmiş paraları verilirdi ve yevmiye karşılığı verilerek çalıştırılmaya devam ettirilirdi ya da iş yeri açmaları için ödünç sermaye verilirdi (Koç, 2007: 120).

Dersler Müslüman talebelere Türkçe, Gayrimüslim talebelere dersleri Ermenice, Rumca gibi kendi dillerinde verilirdi. Verilen dersler ıslahhanelerin bulunduğu bölgelere göre değişiklik göstermekteydi. Ayrıca ıslahhanelerin Batı'daki teknolojik aletlerin Osmanlı Devleti'nde tanınmasına katkı sağladıkları söylenebilir. Bunların yanında

talebelerin başarıları yeteneklerine göre, eğitim gördükleri işletmelerde ölçülürdü (Aslanyürek, 2015: 5).

Yine çalışma alanımıza giren II. Abdülhamid döneminde sanayi mektepleri Hamidiye Sanayi Mektepleri olarak anıldılar. Fakat ekonomik sıkıntılar sebebiyle bahsi geçen okullar kapatıldı ya da kapanma aşamasına geldi. Kapanan okulların bazıları 1890 yılından itibaren tekrar açıldı. Sanayi mekteplerini geliştirmek amacıyla Heyet-i Teşvikiye-i Sanayi kuruldu (Kurt, 2013: 155- 156).

1865 yılında Rusçuk'ta bir kız ıslahhanesi açılarak Kız Sanayi Mektepleri'nin temeli atıldı. Fakat ekonomik nedenlerden dolayı kapatıldı (Aslanyürek, 2015: 5).

Sanayi Mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin kalkınmasında olumlu katkıları olduğu söylenebilir. 1895-1896 yıllarında Sanayi Mektebinde 107 Müslüman 70 Gayrimüslim talebe olduğu görülmektedir. Maârif Salnameleri incelendiğinde Halep Vilayeti'nde ancak 1321 (1903) yılı kayıtlarında 1 Sanayi Mektebi'nden bahsedilmektedir (İSAM, 1321 (1903): 461).

1. 3. 5. Azınlıklara ve Yabancı Devletlere Ait Okullar

Misyonerler kendi dini düşüncelerini ve mezheplerini farklı topluluklara benimsetmek için okul, matbaa, hastane, vb. kurumları açtılar (Vahapoğlu, 1997: 32). Misyonerlik çalışmalarında devletlerin ilk fırsatta kullanmaktan kaçınmadıkları araçlar yabancı okullar ve azınlık okullarıdır. Özellikle eğitim dışı faaliyet göstererek Osmanlı Devleti'nin dağılmasında doğrudan etki ettikleri de vurgulanan bu kavramları tanımlamak belirsizlikleri kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.

Azınlık okulu kavramı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan, aralarında dil, din ve ırk farkı bulunan, özel anlaşmalarla elde ettikleri haklardan yararlanan başta Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere benzer grupların açtıkları okullar için kullanılır (Çınar, 2005: 33).

Yabancı okul kavramının kökeni 1453 yılına kadar dayanmakla beraber Osmanlı Devleti'nde yabancı okul kavramının, Gayrimüslim toplulukları tarafından açılıp yabancı devletler tarafından himaye edilen ve doğrudan yabancı ülkeler tarafından açılan okullar için kullanıldığı görülmektedir (Haydaroğlu, 2002: 181)

Fransız elçisinin 1535 yılında Fransa'ya kapitülasyon verilmesini fırsat bilerek 1583 yılında Galata'daki Saint-Benoit kilisesi himayesinde bir okul açılması için girişimlerde

bulunması Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılması için bir süreci başlatmıştır (Akyüz, 2002: 105).

Osmanlı Devleti'nde Müslüman okulları ayrıntılı olarak kontrol edilirken Gayri müslim okullarına dini serbestlikleriyle orantılı olarak serbestlik tanınmıştır (Akyüz, 2002: 61). Taşdemirci'ye göre de Osmanlı Devleti içerisinde okul açma ve yönetme hususunda azınlıklara Müslüman tebaa ile aynı serbestlik verilmiştir (Taşdemirci, 2001: 13).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar arasında ulusal kimliklerini kaybetmemek için çocukların eğitimi konusunda en fazla çabayı Rumlar göstermiştir (İleri, 2008: 129). Örneğin Heybeliada'da (1844) ve Fenerbahçe'de (1856) iki büyük okul Rumlar tarafından yaptırılmıştır. Özellikle Rum azınlığın yaşadığı yerlerde ilk, orta, lise düzeyinde okullar açılmıştır. Amaçları da Osmanlı'yı asimile edebilmektir (Sakaoğlu, 1991: 90-93)

Yabancı okulların etkisi genel eğitimin hiç olmadığı ya da çok az olduğu bölgelerde daha da güçlüydü. Abdülhamid rejimi bu gelişmelerden ciddi şekilde rahatsız olmaya başlamıştı (Somel, 2010: 254). Misyoner okullarının yıkıcı etkilerinin önlenmesinin tek yolu ise *yeterli sayıda* devlet okulu açmak idi (Somel, 2010: 255). Merkezî vilayetlere uzak bölgelerdeki devlet okullarının açılması ya da iyileştirilmesi Müslüman halkın yabancı kurumlara olan ilgisine doğru orantılı olarak gerçekleştiriliyordu (Somel, 2010: 255).

1. 4. Dönemin Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Öğretmen Kaynakları

Osmanlı Devleti gerilemesinin askeri alanlarla alakalı olduğu düşüncesinden yola çıkarak daha çok yüksek askeri uzmanlık okullarını açmaya çaba göstermiştir. Geleneksel medrese eğitimi de Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılayamayınca memur yetiştirmek amacıyla rüşdiyelere önem verilmiş (Kodaman, 1991: 145); buralarda verilecek dersler için öğretmen okullarını açma çalışmalarına başlanılarak 16 Mart 1848 tarihinde Dârülmualimîn açılmıştır (Koçer, 1983: 575). Gereksinimlere cevap vermesi beklenen bu okulun gerçek uzmanlaşma eğitimi veremediği görülmüştür (Ortaylı, 2014: 213). Bu başarısızlığa rağmen devlet adamlarının düşüncelerinde gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Dârülmualimîn haricinde ikinci öğretmen yetiştirme okulu ancak Darülmualimîn-i Sıbyân adıyla 1868 yılında açılabilmiştir (Öztürk, 1996: 8).

26 Nisan 1870 yılında kadın öğretmen yetiştirebilmek için Dârülmualimîn açıldı. Bu özelliklere sahip bir okula ihtiyaç olduğu 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde belirtilmişti (Kurnaz, 2011: 53)

II. BÖLÜM

2. 20. YÜZYIL BAŞLARINDA HALEP VİLÂYETİ'NİN EĞİTİM ALANINDAKİ GENEL DURUMU

2. 1. Halep Vilâyeti'ndeki Maârif Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin vilâyetlerinden biri olan Halep'in Maârif Teşkilâtı hakkında bilgi vermeden evvel Halep Vilâyeti'nin coğrafi konumu ve Osmanlı Devleti'ndeki tarihi süreci hakkında bilgi vermek konunun daha net anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Asya kıtasında bulunan Halep Vilâyeti, Osmanlı idaresinde sancak ve eyalet merkezi konumunda bulunmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyet sistemine geçilmesinin ardından da Halep, vilâyet merkezi olarak bu durumunu korumuştur. Tanzimat Fermanı'ndan sonra uygulamaya konulan 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi'nin bir takım değişikliklerle 1866 yılında Halep'te de uygulandığı söylenebilir. 1886 yılında Cevdet Paşa tarafından tesis edilen Halep Vilâyeti'nin, Halep, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor Sancağı olmak üzere yedi sancağa oluştuğu görülmektedir (Masters, 1997: 244- 246). Daha sonraki dönemlerde yapılan değişikliklerle Halep Vilâyeti'nin sancak sayısı üçe düşürülmüştür. Bu üç sancak Halep, Maraş ve Urfa'ydı. Vilâyet içerisinde toplam 20 kazâ vardı (Eroğlu, Babuçoğlu ve Köçer, 2012: 98). Çalışmamızın içeriğini de Halep, Maraş ve Urfa Sancakları ile bu sancaklara bağlı kazâlar oluşturmaktadır.

Halep Vilâyeti'nin 1316 (1898) yılına ait idarî taksimatı aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Halep Vilâyeti'nin İdarî Yapısı

HALEP VİLÂYETİ	SANCAKLAR	KAZÂLAR
	Halep	Ayıntab
		İdlib
		Harim
		Cisr- i Şuğûr
		Maarre
		Bâb
		Belen
		Cebel-i Seman
		Menbiç
	Rakka	
	Urfa	Birecik
		Rumkal'e
		Suruç
		Harran
	Maraş	Zeytun
		Elbistan
		Andırın
		Pazarcık
		Kilis
		İskenderun
		Antakya

Halep, yeryüzündeki kadim yerleşim yerlerinden biridir. 1326 (1908) yılı Halep Vilâyet Salname kayıtları incelendiğinde güneyinde Suriye Vilâyeti'nin, batısında Akdeniz ve Adana Vilâyetlerinin, kuzeyde Ankara ve Sivas Vilâyetlerinin, doğusunda Zor Sancağı ile Diyarbakır ve Elazığ Vilâyetlerinin bulunduğu görülür (SNMU, 1326 (1908) : 276).

Halep şehri Yavuz Sultan Selim Han'ın 1517 yılında gerçekleştirdiği Mısır Seferi'nde Osmanlı hâkimiyetine girmiş Halep, Osmanlı idaresinde pek çok gelişmeye sahne olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman 3. İran Seferi sırasında kışlamak için 8 Kasım 1553'te Halep'e gelerek asayiş ve vergi usulü konularında çalışmalar yapmıştır. Oğlu Cihangir burada vefat etmiştir. Kavalalı Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşalar Halep'i geçici olarak 1831'den 1839'a kadar Türk idaresinden çıkarmıştır. Ağır vergiler yükleyerek halka zulüm etmişlerdir. II. Abdülhamid'in zamanında kurulan demiryolu ağı ile de 1912 yılında Halep, İstanbul ve Bağdat'a bağlanmıştır. (Eroğlu, Bâbuçoğlu ve Köçer, 2012: 23).

Gayrimüslim okulları ile ilgili başlıkta görüleceği üzere Halep'in 20. yüzyıl başlarında farklı din ve mezheplere inanan değişik toplumların yaşadığı bir Vilâyet statüsünde olduğu söylenebilir.

Halep, I. Dünya Savaşı sonuna kadar 402 yıl Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. Bölge önce Arapların, daha sonra İngilizlerin 27 Ekim 1918 yılındaki işgali üzerine Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmıştır (Eroğlu, Bâbuçoğlu ve Köçer, 2012: 98).

Değişik din ve milletlerden insanların yaşadığı Halep Vilâyeti Türk hâkimiyetine geçtiği yıldan itibaren bölgede yaşayan Türk nüfusu artmıştır (Uzunçarşılı,1988: 423).

Fransızlar 1920 yılında Sykes-Picot ve Manda anlaşmasını ileri sürerek Şam ve Halep'e girdi. Eylül 1920 tarihinde İskenderun'u da içine alan Halep, özerk bir bölge ilan edilerek yönetimi Araplara bırakıldı. 1922 yılında Halep, Şam, Dürzî ve Alevi bölgeleri birleştirilerek Halep merkezli bir federal devlet kuruldu. 1924 yılında Suriye adını alan bu devlet, İskenderun'un yarı bağımsız olarak Fransa'nın Beyrut yüksek komiserliğine bağlanmasıyla bu bölgeyle de bağını kopardı. Fransa 1936 yılında Suriye ile anlaşma imzalamak zorunda kalınca Türkiye ile Fransa arasında İskenderun meselesi gündeme geldi ve 24 Haziran 1936 tarihinde İskenderun Türkiye'ye bağlandı. 29 Şubat 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından Suriye'nin bağımsızlığı tanındı ve Fransız hâkimiyeti son buldu (Eroğlu, Bâbuçoğlu ve Köçer, 2012: 24).

Tablo 2. 1321 (1903) yılına Ait Halep Vilâyeti Nüfusu

Cinsiyet	Millet														Toplam
	Müslüman	Rum Ortodoks	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Süryani Katolik	Marunî	Ermeni	Keldani	Latin	Süryani Kadim	Protestan	Ecnebi	Yahudi	Yabancı	
Kadın	40.308	414	3.958	2.036	1.320	1.029	910	89	256	60	38	490	4.375	553	55.836
Erkek	38.158	456	3.707	2.126	1.350	979	756	113	250	75	50	1.545	4.495	1.528	55.588
Toplam	78.466	870	7.665	4.162	2.670	2.008	1.666	202	506	135	88	2.035	8.870	2.081	111.424

Asıl çalışma konusunu teşkil eden 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900), 1319 (1901) ve 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmeleri'nde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Halep Maârif idaresi hakkında bilgi verilmektedir.

1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Vilâyet merkezinde maârif idaresi aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (SNMU, 1316 (1898) : 1008):

Maârif Müdürü : Hüseyin Zeki Bey

Maârif Muhasebe Memuru : Alî Rızâ Efendi

Maârif Kâtibi : Necib Efendi

Matbuât- 1 Ecnebiye Muayene Memuru : Fettullah Efendi

Maârif Muhasebe Memuru Refiki : Şâkir Efendi

Maârif Sandık Emni : Ahmed Rızâ Efendi

1317 (1899) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Vilâyet merkezi idaresinde bazı değişiklikler yaşandığı göze çarpmaktadır. Örneğin, bu salnâmede maârif kâtibi yerine maârif idare kâtibi tabiri kullanılmıştır. Ayrıca 1316 (1898) tarihli salnâmede var olan matbuât-1 ecnebiye muayene memuru tabiri 1317 (1899) yılı kayıtlarında maârif muayene memuru şeklinde geçmiştir (SNMU, 1317 (1899): 1108). 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesine göre Halep Vilâyet merkezi maârif idaresinde Maârif Müdürlüğüne Mahmud Celaleddin Bey'in Matbuât-1 Ecnebiye Muayene Memurluğuna ise Habib Raid Efendi'nin getirildiği görülmektedir. Sandık Emni kaydedilmiştir (SNMU, 1318 (1900): 1250). 1319 (1901) tarihli Maârif Salnâmesi incelendiğinde Halep merkez maârif idaresi 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi kayıtlarıyla paralellik göstermektedir. 1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre

Halep Vilâyet merkezinde Maârif idaresi kayıtlarında Muhasebe Memurluğuna Muhammed Salim Efendi getirildiği görülmektedir (SNMU, 1321 (1903): 455):

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre Halep Vilâyet merkezinde maârif komisyonu şu şekilde teşkil edilmiştir (SNMU, 1326 (1908): 135).

Merkez Naibi	: Muhammed Tefvik Efendi
Defterdar	: Alî Rıza Efendi
Meclis İdare Âzâsı	: Abdurrahman Zeki Bey
Müftî	: Şeyh Muhammed Efendi
Maârif Müdürü	: Nadir Bey
Kâtip	: Ahmed Şükrî Efendi

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Halep Sancağı'na bağlı İdlib Kazâsı maârif komisyonuna ait bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir (SNMU, 1326 (1908): 301). İdlib'deki komisyonun üyeleri aşağıda gösterilmiştir.

Reis	: Kaymakam Efendi
Âzâ	: Birhan Alaaddin Efendi
Âzâ	: Mekteb-i Rüşdi Muallim-i Evvel Efendi
Âzâ	: Mal Müdürü Muavini Efendi
Âzâ	: Martini-zâde Ömer Efendi
Âzâ	: Şer Amme Kâtibi Kamil Efendi

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Rakka kazâsı maârif komisyonuna ait aşağıdaki bilgilere ulaşılmaktadır (SNMU, 1326 (1908): 395).

Reis	: Kaymakam Bey
Âzâ	: Mal Müdürü Efendi
Âzâ	: Mekteb- i Rüşdiye Muallimi Evvel Efendi
Âzâ	: Nüfus Memuru Efendi

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Sâlnamesi'nde Kilis Kazâsı'nın maârif komisyonu hakkında aşağıdaki bilgiler mevcuttur (SNMU, 1326 (1908): 246).

Reis	: Hacı Esad Efendi
Âzâ	: Evkaf Müdürü Efendi
Âzâ	: Ahmed Muhtar Efendi
Âzâ	: Ahmed Efendi
Âzâ	: Muharrem Efendi
Âzâ	: Birhan Efendi

1326 (1908) Halep Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı bağlı Beylan Kazâsı'ndaki maârif komisyonuna ait bilgiler aşağıda verilmiştir (SNMU, 1326 (1908): 323).

Reis	: Naib Efendi
Âzâ	: Tahrirat Kâtibi Efendi
Âzâ	: İbrahim Ağa
Âzâ	: Hacı Efendi
Âzâ	: Şükri Efendi

Harim, Maarre, Bâb, Cizr-i Şuğur, Cebel-i Seman, Menbiç ait maârif meclisi ya da komisyonu hakkında 1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde kurulduğuna dair bilgi yoktur. Adı geçen Salnâmede Beylan Kazâsı maârif komisyonuna ait bilgiler aşağıda verilmiştir (SNMU, 1326 (1908): 323).

Reis	: Müfti Efendi
Âzâ	: Tahrirat Kâtibi Efendi
Âzâ	: Evkâf Kâtibi Efendi
Âzâ	: Mekteb- i Rüşdiye Muallim- i Evvel-i Hüsn-î Efendi

1326 (1908) tarihli Vilâyet Salnamesi'nde Urfa Sancağı'na bağlı maarif komisyonuna dair bilgiler aşağıda sunulmuştur (SNMU, 1326 (1908): 395).

Reis- i Evvel	: Mutasarrıf Bey
Reis- i Sanî	: Naib Efendi
Âzâ	: Müfti Efendi
Âzâ	: İhsan Bey
Âzâ	: Muhlis Efendi
Âzâ	: Şeyh Safvet Efendi
Âzâ	: Hacı Osman Bey
Âzâ	: Hacı Kamil-zâde Hacı Kamil Efendi
Âzâ	: Emrizyan Karebet Efendi
Âzâ	: Kâtib Veli Alaaddin Efendi

Urfa Sancağı'na bağlı Birecik Kazâsı'nda 1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre maarif komisyonu aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir (SNMU,1326 (1908): 416).

Âzâ	: Müftî Efendi
Âzâ	: İbrahim Efendi
Âzâ	: Salih Hayali Efendi
Âzâ	: Ahmed Muhlis Efendi

Âzâ : Şeyh Abdurrahman Efendi

Âzâ : Mustafa Sabri Efendi

Urfa Sancağı'na bağlı Rum Kal'a Kazâsı'nda 1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre maârif komisyonu kayıtları mevcut değildir (SNMU, 1326 (1908): 424-432).

Urfa Sancağı'na bağlı Suruç Kazâsı'nda ise 1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre maârif teşkilatı aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir (SNMU, 1326 (1908): 434).

Reis :Kaymakam Bey

Âzâ : Naib Efendi

Âzâ : Mal Müdürü Efendi

Âzâ : Banik Muhasebe Kâtibi Efendi

Kâtip : Münhal

Urfa Sancağı'na bağlı Harran Kazâsı hakkında 1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde maârif komisyonuna dair bilgi bulunmamaktadır (SNMU, 1326 (1908): 451).

1326 (1908) tarihli Vilâyet Salnamesi'nde Maraş Sancağı maârif komisyonuna dair bilgiler aşağıda sunulmuştur (SNMU, 1326 (1908): 451).

Reis : Naib Efendi

Âzâ : Tahrirât Müdürü

Âzâ : Müfti Efendi

Âzâ : Müddi-i Umumi Muavini Efendi

Âzâ : Süleyman Efendi

Âzâ : Hacı Eyüb Efendi

Veznedar : Süleyman Efendi

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'na bağlı Zeytun Kazâsı maarif komisyonuna ait bilgiler aşağıda sunulmuştur (SNMU, 1326 (1908): 473).

Reis : Kaymakam Muavini Bey

Âzâ : Tahrirât Kâtibi Efendi

Âzâ : Nüfus Memuru Efendi

Âzâ : Banik Kâtibi Efendi

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'na bağlı Elbistan Kazâsı maârif komisyonuna ait bilgiler bulunmamaktadır (SNMU, 1326 (1908): 479).

1326 (1908) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'na bağlı İskenderun Kazâsı maârif komisyonuna ait bilgiler aşağıda sunulmuştur (SNMU, 1326 (1908): 264).

Tablo 3'ün devamı

	NİZİP	1													
	TOPLAM	1	3	1		9		7							
	MARAŞ	1		1		23		1	6				5	2	1
MARAŞ	ELBİSTAN		1					1							
	TOPLAM	1	4	1		23		2	6				5	2	1
	GENEL	3	21	3		115	1	34	2	11	2	1	1	2	13
	TOPLAM														8

1. 2. 2. 1. İbtidâî Mektepleri

2. 2. 1. 1. Halep Merkez Sancağı İbtidâî Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında yaptığı yenilikleri arasında ibtidâî mekteplerinin açılması da yer almaktadır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi'nden sonra ibtidâî okullarının açılmasına ve mevcut sıbyân mekteplerinin de ders veren bir duruma getirilmesine çalışmıştır (Kodaman, 1999: 67). İstanbul başta olmak üzere devlete bağlı diğer vilâyetlerde de ibtidâî mektepleri için çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi de Halep Vilâyeti'dir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere Halep Sancağı ve bağlı kazâlarındaki ibtidâî mektepleri buldukları yerler ve kuruldukları tarihlerle beraber sunulmuştur. Böylece ibtidâî derecesindeki mekteplerin bölgedeki gelişimleri daha kolay analiz edilebilmektedir.

Tablo 4. Mekteplerinin Kuruluş Tarihleri ve Buldukları Yerler

Livâ	Kazâ	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi
Halep	İskenderun	ibtidâî	Mülhakatda	1310 (1892)
			Mülhakatda ve Merkezde	1310 (1892)
	Cisr-i Şuğur		Merkez Kazâda	1298 (1880)
			Merkez Kazâda	1300 (1911)
			Merkez Kazâda	1305 (1887)
			Mülhakatda	1199 (1784)
			Mülhakatda	1291 (1874)
			Mülhakatda	1300 (1900)

Tablo 4'ün devamı

Livâ	Kazâ	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi		
Halep			Mülhakatda	1298 (1880)		
			Mülhakatda	1309 (1891)		
			Mülhakatda	1306 (1888)		
			Harem	Merkez Kazâda	1304 (1886)	
			Halep	Merkez Kazâda		
			Kilis	Merkez ve Kazâda		
			Beylan	Merkez Kazâda	1313 (1895)	
			Emlâk-ı Hümayun	Has Şubesi Merkezi Bina Karyesi		1302 (1913)
				Ebu Kalkal		1303 (1914)
				Has Şubesine Tâbi Ceyr Karyesi		1309 (1891)
				Has Şubesine Tâbi Ebu Hasrin Karyesi		1311 (1893)
			Halep		Merkezde	1317 (1899)
			Halep		Merkezde	1318 (1900)

Görüldüğü üzere bu mekteplerden 3'ü Halep Merkez Kazâsı'nda, 9'u Cisir- i Şuğur Kazâsı'nda, 1'er idâdi İskenderun, Harem, Beylan, Kilis ve Antakya kazâlarında, 4'ü Emlâk-ı Hümayun'da açılmıştır. Diğer kazâlarda henüz ibtidâi mektebi açılmadığı anlaşılmaktadır.

2. 2. 1. 2. Maraş Sancağı İbtidâi Mektepleri

1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'nden anlaşılacağı üzere 20. yüzyıl başlarında Maraş Sancağı'nda ilk ibtidâi mektebi 1207 (1792) yılında açılmıştır. Aynı salnâmeye göre 1321 (1903) yılı itibariyle sancak sınırları içinde başka bir ibtidâi mektebinden bahsedilmemektedir.

Tablo 5. Maraş Sancağı'nda Açılan İbtidâi Mekteplerinin Açıldıkları Yerler ve Açılış Tarihleri

Livâ	Kazâ	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi
Maraş	Maraş	İbtidâi	Merkezde	1207 (1792)

2. 2. 1. 3. Urfa Sancağı İbtidâî Mektepleri

1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre 20.yüzyıl başlarında Urfa Sancağı'nda ilk ibtidâî mektebi 1311(1893) yılında açılmıştır. Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarında 3 ibtidâî mektebi açıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan 3'ünün Urfa merkez sancağı sınırları içinde, 1'inin Suruç Kazâsı'nda açıldığı görülmektedir.

Tablo 6. İbtidâî Mekteplerinin Açıldıkları Yerler ve Açılış Tarihleri

Livâ	Kazâ	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi
Urfa	Urfa	İbtidâî	Merkezde	1311 (1893)
Urfa	Urfa	İbtidâî	Mülhakatda	1307 (1889)
Urfa	Suruç	İbtidâî	Merkez Muhakatda	1313 (1895)

2. 2. 2. Rüşdiye Mektepleri

2. 2. 2. 1. Halep Merkez Rüşdiye Mektepleri

1316 (1898) Tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgilere göre Halep merkez sancağı ve bağlı kazâlarındaki rüşdiye mekteplerinin buldukları yerler ve talebe sayıları aşağıdaki şekildedir.

Tablo 7. Rüşdiye Mekteplerinin Yerleri ve Talebe Sayıları

Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Talebe Sayısı
Cisr- i Şuğur Mekteb-i Rüşdiyesi	Cisr- i Şuğur	12
İdlib Mekteb-i Rüşdiyesi	İdlib	40
Beylan Mekteb-i Rüşdiyesi	Beylan	33
İskenderun Mekteb-i Rüşdiyesi	İskenderun	35
Ayıntab Mekteb-i Rüşdiyesi	Ayıntab	156
Antakya Mekteb-i Rüşdiyesi	Antakya	53
Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi	Kilis	69

Tablo 7'nin devamı

Bâb Mekteb-i Rüşdiyyesi	Bâb	20
Maarre Mekteb- i Rüşdiyyesi	Maarre	30
Rakka Mekteb-i Rüşdiyyesi	Rakka	12
Halep Kız Mekteb-i Rüşdiyyesi	Merkez	109
Halep Mekteb-i Rüşdi Askerisi	Merkez	344

Yukarıda görüldüğü üzere.1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgilerden Halep merkez ve bağlı kazâlarında biri Kız biri de askerî olmak üzere 12 tane rüşdiye mektebi açıldığı anlaşılmaktadır. Cısr-i Şuğur, İdlîb, Beylan, İskenderun, Ayıntab, Antakya, Kilis, Bâb, Maarre ve Rakka'da 1'er, merkezde de 2 rüşdiye açılmıştır.

Bu mekteplerde öğrenim gören talebelerin toplam sayısı 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 913'tür (SNMU,1316 (1908):1009,1010,1011,1013). Bununla birlikte, Rüşdiyyesi dışında 1317 (1899) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Kız Mekteb-i Rüşdiyyesi'ndeki talebe sayısı bulunmadığı için tam sayı konusunda bilgi vermek zordur. 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi'nde toplam talebe sayısı 956, 1319 (1901) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 975, 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'nde ise 907'dir (SNMU, 1321 (1903): 458, 459, 460, 461).

Tablo 8. Rüşdiye Mektepleri

Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Talebe Sayısı
Maraş Mekteb-i Rüşdiyyesi	Merkez	114
Elbistan Mekteb-i Rüşdiyyesi	Elbistan	93

2. 2. 2. 2. Maraş Rüşdiye Mektepleri

1316 (1898) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Merkez Sancağı ve bağlı kazâlarındaki rüşdiye mekteplerinin yerleri ve talebe sayıları aşağıdaki şekildedir (SNMU,1316 (1898): 1009, 1010, 1011, 1012, 1013).

2. 2. 2. 3. Urfa Rüşdiye Mektepleri

1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Urfa merkez ve bağlı kazâlarında 3 rüşdiye mektebi açıldığı görülmektedir. Urfa merkez, Birecik ve Rum Kal'a kazâlarında 1'er rüşdiye açılmıştır.

Tablo 9. Rüşdiye Mekteplerinin Yerleri ve Talebe Sayıları

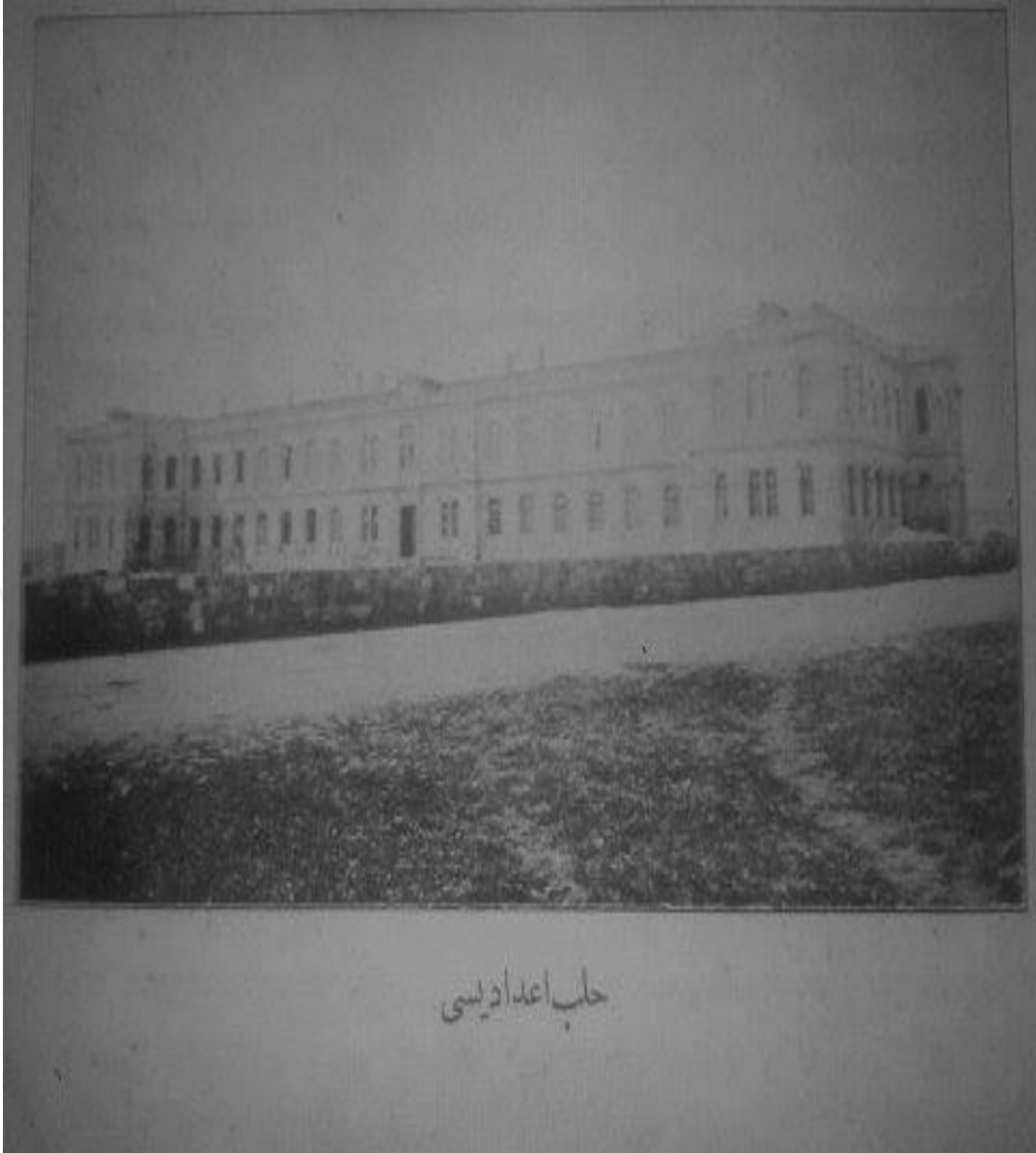
Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Talebe Sayısı
Urfa Mekteb- i Rüşdiyesi	Merkez	47
Birecik Mekteb-i Rüşdiyesi	Birecik	55
Rum Kal' a Mekteb-i Rüşdiyesi	Rum Kal'a	62

1317 (1899) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Urfa Sancağı'na bağlı Nizip Kazâsı'nda da rüşdiye bulunduğunu görmekteyiz (SNMU, 1317 (1899): 1112).

2. 2. 2. 3. İdâdî Mektepleri

İdâdîler, 1873 yılında memur ve yeni okullara talebe yetiştirmek amacıyla kurulmuştur (Baytal, 2001: 30) II. Meşrutiyet Dönemi'nde idâdîlerin altın çağını yaşadığı söylenebilir. Maârif Salnâmeleri'ne göre 20. yüzyıl başlarında 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900), 1319 (1901) yılındaki kayıtlara göre Halep Vilâyeti'nde 1 Mekteb-i İdâdî bulunmaktadır. 1321 (1903) Maârif Salnâmesi'nde ise Halep merkez kazâda ve Maraş ve Urfa kazâlarında birer adet olmak üzere toplam 3 idâdî ismi geçmektedir. Bunlar: Halep Mekteb-i İdâdîsi, Maraş Mekteb-i İdâdîsi, Urfa Mekteb-i İdâdîsi'dir. Halep Mekteb İdâdîsi'ndeki talebe sayıları aşağıda Tablo 10'da sunulmuştur.

Resim 1. Halep İdâdîsi (**Kaynak:** SNMU, 1319 (1901): 528)

Tablo 10. 1898-1903 Yılları Arasında Halep Mekteb-i İdâdisi'ndeki Talebe Sayısı

	Yatılı				Gündüzlü		Toplam		Genel Toplam
	Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim	
	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim					
1316 (1898)1 1313-1314	36		19		59	6	114	7	121
1317 (1899)2 1314-1315	26		18	1	63	7	107	8	115
1318 (1900)3 1315-1316	20	23	1	-	98	10	141	11	152
1319 (1901) 1316- 1317	32	.	21	1	140	10	197	11	208
1321 (1903) 1318-13194	36	-	16	1	181	10	233	11	244

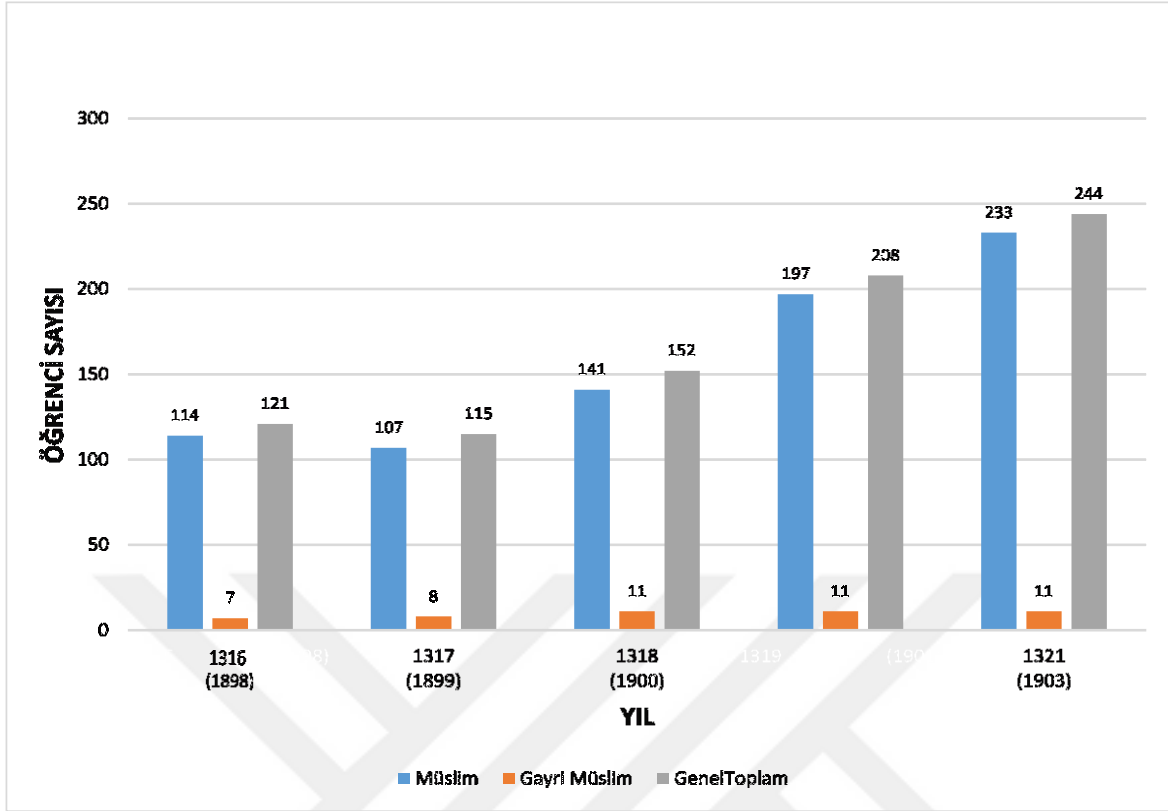
Tablo 10'da görüldüğü üzere 1317 (1888) yılında talebe sayısında bir azalma görülmüş olsa da 1318 (1900) yılından itibaren sürekli bir artış olduğu söylenebilir. Gayrimüslim talebe sayısının da Müslüman talebe sayısına oranla çok az olduğu görülmektedir. Yalnız 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 1315-1316 eğitim döneminde yatılı ve ücretli öğrenim gören Gayrimüslim sayısı 23 iken Müslüman talebe sayısı 20'dir.

¹ Sâlnâme- i Nezâret- i Maârif- i Umûmiyye (1316/ 1898). Matbaa- i Amire, s. 1009.

² Sâlnâme- i Nezâret- i Maârif- i Umûmiyye (1317/ 1899). Matbaa- i Amire, s. 1109.

³ Sâlnâme- i Nezâret- i Maârif- i Umûmiyye (1318/ 1900). Matbaa- i Amire, s. 1251.

⁴ Sâlnâme- i Nezâret- i Maârif- i Umûmiyye (1321/ 1903). Matbaa- i Amire, s. 456.

Grafik 1. Halep İdadisi'ndeki Talebe Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Maraş Mekteb-i İdâdîsi'ndeki talebe sayıları aşağıda tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. 1318 (1898)-1319 (1899) Yılı Maraş Mekteb İdâdîsi'ndeki Talebe Sayısı

Müslim	Gayrimüslim	Toplam	Hademe
110	11	121	2

Maraş Mekteb İdâdîsi'nde Müslüman talebe sayısının Gayrimüslim talebe sayısından on kat daha fazla olduğu görülmektedir.

Urfa Mekteb- i İdâdîsi'ndeki talebe sayıları aşağıda tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. 1318 (1898)–1319 (1899) Yılı Urfa Mekteb İdâdîsi'ndeki Talebe Sayısı

Müslim	Gayrimüslim	Toplam	Hademe
125	15	140	2

Urfa Mekteb İdâdîsi'ndeki Müslüman ve Gayrimüslim talebe sayısının Maraş Mekteb İdâdîsi'ndeki talebe sayılarından fazla olduğu da gözlenmektedir.

2. 2. 4. Medreseler

Medreseler, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra büyük önem taşımış, Osmanlı Devleti'nde de ilk medresenin kurulmasından itibaren ilim ve eğitim-öğretim müesseselerinin başlıca yapıtaşı bu kurumlar olmuştur. Osmanlı'da bulunan diğer kurumlara paralel olarak 17. yüzyıldan itibaren medreselerin bozulmaya başlamasındaki en etkili unsur deney, gözlem ve müspet ilimlere yer verilmemiş olmasıdır (Uzunçarşılı, 1965: 65).

Kanuni'den sonra başa gelen padişahlar medresedeki ve ilmiyedeki bozulmaları önlemeyi başaramamıştır. Gelişmelere ayak uyduramayıp ihtiyaçlara cevap veremez hale gelince Tanzimât'tan sonra medreselerin ıslah edilmesi gerektiği kanısına varılarak bu alanda çalışmalar yapılmaya başlamıştır (Akyüz, 2012: 284).

Halep Vilâyeti ve kazâlarında 119 medrese tespit edilmiştir. Bu medreselerde okuyan talebe sayısı 1.653'tür (SNMU, 1321 (1903): 462-465).

2. 2. 4. 1. Halep Merkez Sancağı Medreseleri

1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Merkez Sancağı ve bağlı kazâlarındaki medreselerin isimleri, bulunduğu livâ (sancak), kazâ, mahalle, medresenin müderrisi, talebe adedi ve medresenin kurucusu aşağıdaki gibidir (SNMU, 1321 (1903): 469-470).

Tablo 13. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Medreseler

Medreseler						
Livâ	Kazâ	Medresenin İsmi	Yeri	Müdürrisi	Talebe Adedi	Medresenin Kurucusu
	Halep	Osmaniye	Ferafere	Hüseyin vee Selim ve Muhammed Efendiler	180	Osman Paşa
	Halep	Kurnahiye	Ferafere	Muhammed Cizmani ve Beşir Efendi	40	Mechul
	Halep	İsmailiye	Ferafere	Abdullah Efendi	25	İsmail Paşa
	Halep	Seyafiye	Ferafere	Muhammed Nasani	15	Seyaf- zâde İbrahim Ağa
	Halep	Şa'baniye	Ferafere	Muhammed Zorka	85	Said Paşa
	Halep	Mansuriye	Ferafere	Muhammed Nasani Ahmed Sadık Efendiler	5	Muhammed Efendi
	Halep	Asruvaniye	Ferafere	Nuranizade Rüşdü Efendi	10	Hüsameddin Efendi
	Halep	Behâiyye	Sevikte Hanım	Şeyh Ömer Martini Efendi ve Şeyh Ahmed Rezaz Efendiler	20	Bahaddin Efendi
	Halep	Cehartekye	Sevikte Hanım	Abdurrahman Efendi	8	Esad Efendi
	Halep	Ahmediye	Celum Elkebrî	Hüseyin Ahmed Muhammed ve Ahmed Efendiler	21	Ta-zâde Ahmed
	Halep	Halviye	Ceb- i Esedullah	Muhammed Efendi	25	Mustafa Efendi
	Halep	Cadiriye	Ceb- i Esedullah	Abdulkadir ve Hüseyin Efendi	10	Hacı Musa Efendi
Halep	Halep	Hacı Musa	Sevikte Ali	Muhammed Zorka Cizmani Efendiler	13	Mechul
	Halep	Seidiye	Beyaza	.	9	Eşref Efendi
	Halep	Eşrefiye	Sevikte Hanım	.	10	Ahmed Ata Efendi
	Halep	Ahmed Paşa	Sevikte Hanım	Ahmed Rezaz Efendi	12	Ebu El- Hüsnî
	Halep	Cami- i Kebir	Sevikte Hanım	Ahmed ve Muhammed ve Abdulkirim Efendiler	200	Muhammed Paşa
	Halep	Cami- İ Kebir	Sevikte Hanım	Abdullah Efendi	12	Hüsrev Paşa
	Halep	Adliye	Sefahiye	Ahmed Efendi	5	Şahabeddin Efendi
	Kilis	Hasreviye	Sefahiye	Abdullah Efendi	4	Mechul
	Halep	Sultaniye	Sefahiye	.	4	Mechul
	Halep	Fahre Cami	Ali	Hacı Davud Efendi	6	Mechul
	Halep	Kadı	Kütahya	Abdullah Efendi	21	Mechul
	Halep	Cami- i Kebir	Nureddin	Hacı Mustafa Efendi	10	Mechul
	Halep	Hendioğlu	Hendioğlu	İzzet Efendi	5	Mechul
	Halep	Kadioğlu	Hendioğlu	Hacı Mustafa Efendi	4	Mechul
	Halep	Özbeyoğlu	Ali	Hamid Efendi	5	Mechul
	Halep	Pirli	Ali	Emin Efendi	4	Mechul
	Halep	Akkirek	Anadolu Kütahya	Hüseyin Efendi	5	Mechul

Tablo 13'ün devamı

Halep	Kürdler	Bölük Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	6	Mechul
Halep	Şeyh Camii	Zatır	Menla Mahmud Efendi	8	Mechul
Ayıntab	Alî El Neccar	Dabbağhane Mahallesi	Osman Efendi	65	Ali Abîd Bey
Ayıntab	Bostancı	Bostancı Mahallesi	Fahredden Efendi	15	Mechul
Ayıntab	Hankariye	Amme Mahallesi	Osman Efendi	33	Sunkırlı Efendi
Ayıntab	Küşâdiye	Boyacı Mahallesi	Muhammed Efendi	11	İbrahim Ağa
Ayıntab	Abdî Ağa	Emrekli Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi	15	Abdî Ağa
Ayıntab	Çamurcu	Kazâr Bölüğü Mahallesi	Muhammed Efendi	7	Çamurcu Ağa
Ayıntab	Şeyh Cami	Hamamcı Mahallesi	Mustafa Efendi	14	Şeyh Fettullah Efendi
Ayıntab	Ahmed Çelebi	İmam Bölüğü Mahallesi	Hacı Ahmed Efendi	30	Ahmed Çelebi
Ayıntab	Hamidiye	Cevizlice Mahallesi	Hacı Şerif Efendi	31	Nesib Paşa
Ayıntab	Nekib	Gülşen Mahallesi	Hacı Alî Efendi	12	Nakib Efendi
Ayıntab	Hüseyin Ağa	Tarlayı Atık Mahallesi	Hacı Alî Efendi	33	Hüseyin Ağa
Ayıntab	Mihaliye	Dökmeci Bölüğü Mahallesi	Hacı Abdullah Efendi	25	Mihal Bey
Ayıntab	Zülkadriye	Gerçekin	Hacı Abdullah Efendi	11	Zülkadriye
Ayıntab	Ebu El-Hadi	Tarlayı Cedid	Abdullah Efendi	6	Seyyid Efendi
Ayıntab	Osmaniye	Senik(?)	Hacı Osman Mahallesi	13	Osman Efendi
Ayıntab	Kozanlı	Kozanlı Mahallesi	Abdulkadir Mahallesi	8	Mechul
Bâb	Şeyh Mabed	Şerifiye	Nasan	9	Kasabzâde Muhammed Efendi
Bâb	Şuhabiye	Şerifiye	Nuri Efendi	5	Elhac Bekir
Bâb	Hasbiye	Garbiye	Mustafa Efendi	11	Aganet (?)Efendi
Bâb	Sultan Süleyman	Cadde	Asım Efendi	38	Cennetmekân
Bâb	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hacı Mustafa Efendi	21	Sultan Süleyman Han Hazretleri
Bâb			Hüseyin Efendi	16	Hamvizâde AhmedPaşa

1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Merkez Sancağı ve bağlı kazâlarda 83 tane medrese olduğu, bunlardan 21'inin Halep Sancağı merkez kazâsı dâhilinde, 21 Kilis

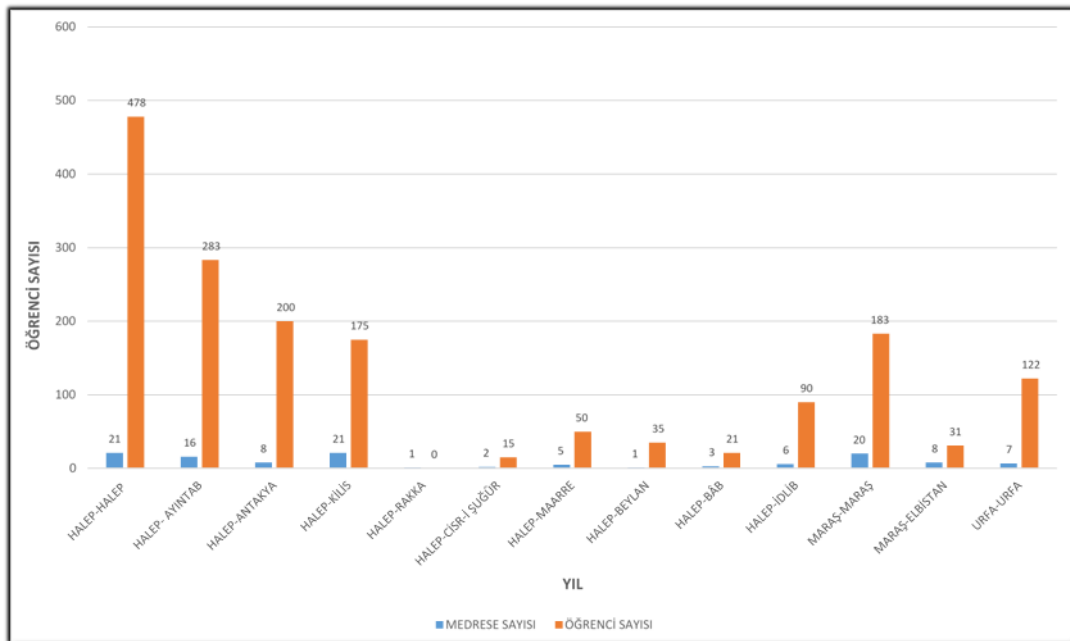
Kazâsı dahilinde, 11'inin Antakya Kazâsı'nda, 4'ünün Maarre Kazâsı'nda, 6'sının İdlib Kazâsı'nda, 16'sının Ayıntab Kazâsı'nda, 3'ünün Bâb Kazâsı'nda, 1'inin ise Beylan Kazâsı'nda bulunduğu görülmektedir. Bu 83 medresede toplam 1996 öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Halep ve bağlı kazâlarındaki medreseler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1317 (1899) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Merkez Sancağı ve bağlı kazâlarda 84 tane medresenin adı geçmektedir. Bu medreselerden 21'i Halep Sancağı Merkez Kazâsı dâhilinde, 16'sı Ayıntab Kazâsı'nda, 8'i Antakya Kazâsı'nda, 21'i Kilis Kazâsı'nda, 1'i Rakka Kazâsı'nda, 2'si Cısr-i Şuğur Kazâsı'nda, 5'i Maarre Kazâsı'nda, 1'i Beylan, 3'ü Bâb Kazâsı'nda, 6'sı İdlib Kazâsı'nda bulunmaktadır. Maraş Merkez Kazâsı dâhilinde 20 tane medrese, Maraş Elbistan Kazâsı'nda 8, Urfa Sancağı'ndaki 84 medresede toplam 1416 talebe bulunmaktadır.

1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 21'i Halep Sancağı Merkez Kazâsı'nda, 21'i Kilis Kazâsı'nda, 11'i Antakya Kazâsı'nda, 4'ü Maarre Kazâsı'nda, 6'sı İdlib Kazâsı'nda, 17'si Ayıntab Kazâsı'nda, 2'si Bâb Kazâsı'nda, 1'i de Beylan Kazâsı'nda olmak üzere 83 medrese eğitim vermektedir. Bu medreselerin tümünde 1774 talebe öğrenim görmektedir.

1319 (1901) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgiler 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgilerle aynıdır.

Grafik 2. Medrese Sayısının ve Öğrenim Gören Talebe Sayısına Oranı

2. 2. 4. 2. Urfa Sancağı Medreseleri

1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarındaki medreselerin bulunduğu livâ (sancak), kazâ, medresenin ismi, mahalle, müderrisi, talebe adedi ve kurucusu aşağıdaki şekildedir.

Tablo 14. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Urfa Sancağı ve Bağlı Kazâlarındaki Medreseler

Livâ	Kazâ	Medresenin İsmi	Yeri	Müderrisi	Talebe Adedi	Medresenin Kurucusu
Urfa	Urfa	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hacı Mustafa Efendi	21	Hamvi-zâde Ahmed Paşa
Urfa	Urfa	Rahimiye	..	Hüseyin Efendi	16	Miftahi Abdurrahman Efendi
Urfa	Urfa	Takıbiyye	..	Hacı Ali Efendi	13	Hacı Sakıb Efendi
Urfa	Urfa	İbrahimiye	Dabbağhane	Hacı Ramazan Efendi	14	İbrahim Efendi
Urfa	Urfa	Ahlasiye	Ahlasiye	Mahmud Efendi	23	Esad Ağa
Urfa	Urfa	Rızaiyye	Kutbeddin	Celil Efendi	14	Hamvi-zâde Ömer Paşa
Urfa	Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Abdurrahman Efendi	25	Süleyman Ağa
Urfa	Birecik	Şabaniye	Kazâgancı Pazarı	Hacı Ömer Efendi	10	Hacı Şaban Ağa
Urfa	Birecik	Takıbiyye	Merkez Mahallesi	Nafiz Efendi	8	Urfalı Hacı Sakıb Efendi

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarında 7 tane medrese olduğu, bu medreselerde eğitim gören talebesayısının 144 olduğu görülmektedir. 1316 (1898) Tarihli Maârif Salnâmesi'nde Urfa'daki medreseler hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 1317 (1899) Tarihli Maârif Salnâmesi'nde Urfa Sancağı dâhilinde 7 adet medresenin bulunduğu belirtilmiştir ve bu medreselerde öğrenim gören talebesayısı 132'dir. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre medrese sayısı ise 8'dir. Aynı yıl öğrenim gören talebe sayısı 121'dir.

2. 2. 4. 3. Maraş Sancağı Medreseleri

1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı ve bağlı kazâlarındaki medreselerin bulunduğu livâ (sancak), kazâ, medresenin ismi, mahalle, müderrisi, talebe adedi ve kurucusu aşağıdaki şekildedir (SNMU, 1321 (1903): 464, 465)

Tablo 15. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Maraş Sancağı ve Bağlı Kazâlarındaki Medreseler

Livâ	Kazâ	Medresenin İsmi	Yeri	Müderrisi	Talebe Adedi	Medresenin Kurucusu
Maraş	Maraş	Selvili Medresesi	Boğaz Kesen	Hacı Osman Efendi-zâde Mahmud Efendi Ali ve Ahmed Efendiler	32	Kadı Muslihiddin Efendi
	Maraş	Boğaz Kesen	İtmekci	Hacı Muhammed Efendi	13	İtmekci Başî Hacı Alî Ağa
	Maraş	Taş	İtmekci	Nuh Efendizâde Hacı Efendi	28	Alaaddin Bey
	Maraş	Alâcalar	Şakir Dere	Müftü Mustafa Efendi	35	Mechul
	Maraş	Şaziye	Şaziye	Dayızâde Mahmud Efendi	37	Şazî Bey
	Maraş	Nebeviye	Cami-i Kebir	İsmail Efendi	53	Alaaddin Bey
	Maraş	Hatuniye	Hatuniye	Hacı Hafız Efendi	55	Alaaddin Bey'in Haremi Şemsî Hanım
	Maraş	Nakib	Nakib Cami	Seyid -zâde Ahmed Efendi	11	Hacı Ali Efendi
	Maraş	Şakirli	Şakirli Cami	Kara Koçak Oğlu Mustafa Efendi	82	Gani Yusuf-zâde Muytab Ahmed Bey
	Maraş	Altı	Divanlı	Haliloğlu Ali Efendi	10	Hacı Mahmud Efendi
	Maraş	Çarşubaşı	Çarşubaşı	Derdli-zâde Muhammed Efendi	3	Mechul
	Maraş	Divanlı	Cami	Darendeli Hacı Muhammed Efendi	11	Mertizi Paşa
	Maraş	At Oluğu	Divanlı	Kazzaz-zâde Ahmed Efendi	12	Seyyid Alî Bey
	Maraş	Nuh	Turaklı	Hüseyin Efendi	4	Nuh Efendi
	Maraş	Kaya Başî	Mahallesi	Evliya-zâde Ahmed Efendi	10	Hacı Hüseyin Ağa
	Maraş	Acmalı	Kuyucak	Kalender-zâde Seyid Efendi	13	Evliya- zâde Halil Efendi
	Maraş	Kalender-zâde	Kayabaşı	Kadumî- zâde Mustafa Efendi	6	Kara Şatır Ağa
	Maraş	Çiçekli	Acmalı	Nuri Efendi	10	Mechul
	Maraş	Hacı Hüseyin	Rüstebaniye	Ahmed Efendi	4	Mechul
	Maraş	Timur Paşa	Seksanlar		6	Timur Paşa

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağında 23 tane medrese olduğu, bu medreselerde 589 öğrencinin eğitim gördüğü, medreselerin tamamının Maraş Merkez Kazâsı'nda bulunduğu anlaşılmaktadır. 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Maraş Sancağı'ndaki medreseler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1317 (1899) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Maraş Sancağı'na ait 28

medrese hakkında bilgi mevcuttur. Eğitim alan talebe sayısı ise 493'tür. 1318 (1900) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 23 medrese bulunmaktadır ve eğitim gören talebe sayısı ise 459'dur. 1319 (1901) tarihli Maârif Salnâmesi'nde 23 medrese mevcuttur ve öğrenim gören talebe sayısı 486'dır.

2. 2. 5. Gayrimüslim Mektepler

1316 (1898) Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Sancağı'nda Musevi, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Rum Ortodoks, Katolik, Protestan, Ermeni, Rum ve Süryanî Protestan olmak üzere değişik cemaatlara ait ve farklı derecelerde 34 Gayrimüslim okulu mevcuttur. Bu okullarda 938 erkek, 614 kız talebe olmak üzere toplam 1.552 talebe bulunmaktadır.

Tablo 16. 1316 (1898) Yılı Halep Merkez ve Bağlı Kazâlarındaki Gayrimüslim Okulları ve Talebe Sayıları

Liva	Kazâ	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Erkek	Kız
Halep	Halep	Şirket-i İsrâiliye	Musevi	Rüşdî	60	.
	Halep	Katolik Mektebi	Ermeni Katolik	Rüşdî	40	.
	Halep	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	Rüşdî	54	.
	Halep	Şirket-i Museviye Mektebi	Musevi	Rüşdî	.	35
	Halep	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	Rüşdî	40	.
	Halep	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks		.	30
	Halep	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni Katolik	Rüşdî	.	80
	Halep	Katolik Mektebi	Katolik	İdâdî	40	25
	Ayıntab	Merkez-i Türkiye Mektebi	Protestan	Rüşdî	.	64
	Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	30	42
	Ayıntab	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	120	.
	Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	30	32
	Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	32	38
	Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	İdadi	32	28
	Ayıntab	Protestan Koleji	Protestan	Rüşdî	40	.
	Kilis	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	32	.
		Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	32	21
Rum Mektebi		Rum	Rüşdî	40	.	
İskenderun	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	35	.	
	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	.	30	
Maraş	Maraş	Dârü' l-Feyz	Protestan	İdadi	60	.
	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	30	.
	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	.	25
Urfa	Süryanî Protestan Mektebi	Süryanî Protestan	Rüşdî	23	.	

	Urfa	Ermeni mektebi	Ermeni	İdâdî	.	43
	Urfa	Süryânî Protestan Mektebi	Süryânî Protestan	Rüşdî	.	32
Urfa	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	İdâdî	45	.
	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	21	.
	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	30	.
	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	İdâdî	.	43
	Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdî	50	.
	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	35	.
	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	.	.
	Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdî	.	.

1316 (1898) yılı Maârif Salnâmesi incelendiğinde 8'i Halep Merkez Kaza'da, 7'si Ayıntab Kazâsı'nda, 1'er adedi Beylan ve Maraş, 2'si Kilis, 3'ü İskenderun, 12'si Urfa Kazâsı'nda olmak üzere Gayrimüslim okulların daha çok Urfa Kazâsı'nda yoğunlaştığı görülmektedir. 12'si Protestan, 11'i Ermeni, 2'şer adedi Musevi, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Rum Ortodoks, Süryânî Protestan ve 1 adedi Rum cemaatine aittir. 1898 yılı kayıtlarında 27 adet rüşdî ve 6 adet idâdî derecesinde Gayrimüslim okul görülmektedir (SNMU, 1316 (1898): 1014, 1015).

1317 (1899) yılına gelindiğinde kayıtlarda gayrimüslim okullarından 26'sı Halep Merkez Sancağı'nda, 3'er adedi Antakya ve Birecik kazâlarında, 2'si İdlib Kazâsı'nda, 1'i Bâb kazâsı'nda, 4'er adedi Cısr-i Şuğûr ve İskenderun kazâlarında, 2'si Beylan Kazâsı'nda, 11 adedi Kilis Kazâsı'nda, 27'si Ayıntab Kazâsı'nda, 9'u Urfa Kazâsı'nda, 22'si Maraş Kazâsı'nda, 6'sı Elbistan Kazâsı'nda olmak üzere toplam 120 Gayrimüslim okul görülmektedir. Bu okulların 32'si Rüşdî, 77'i İbtidâî, 8'i İbtidâî ve rüşdî ve 3'ü idâdî derecesindedir. 17'si Musevi, 3'ü Ermeni Katolik, 6'sı Rum Katolik, 1'i Süryânî Katolik, 38'i Protestan, 3'ü Rum Ortodoks, 41'i Ermeni, 1'i Mevrâni, 1'i Rum Katolik, 2'si Ermeni Protestan, 2'si Süryânî Protestan, 2'si Katolik, 2'si de Rum cemaatine ait okullardır. Bu okullarda 2.764 kız, 5.641 erkek talebe olmak üzere toplam 8.405 talebe öğrenim görmektedir. Talebe sayısına baktığımızda önceki yıla göre yaklaşık 5 kat daha fazladır (SNMU, 1317 (1899): 1122- 1130).

1318 (1900) yılı Maârif Salnâmesi kayıtlarına göre Halep Vilâyeti'nde toplam 33 Gayrimüslim okulluna rastlanılmaktadır. Bu okullardan 7'si Halep Merkez Kazâsı'nda, 7'si Ayıntab Kazâsı'nda, 1'i Beylan Kazâsı'nda, 2'si Kilis Kazâsı'nda, 3'ü İskenderun Kazâsı'nda, 13 adedi ise Maraş Kazâsı'nda bulunmaktadır. 1316 (1898) yılındaki okul mevcuduna yakın bir sayı gözlenmektedir. 27 adet Rüşdî ve 6 adet idâdî bulunmaktadır. 2'si Musevi, 2'si Ermeni Katolik, 1'i Rum Katolik, 2'si Rum Ortodoks, 12'si Protestan, 11'i

Ermeni, 2'si Süryanî Protestan, 1'i Rum cemaatine ait okul bu tarihte eğitim vermekteydi. Bu okullarda 569 kız talebe ve 857 erkek talebe olmak üzere toplamda 1.426 talebe bulunmaktaydı (SNMU,1318 (1900): 1266- 1268).

1319 (1901) yılı Maârif Salnâmesi kayıtları 1318 (1900) yılı Maârif kayıtlarıyla benzerlik göstermektedir. Yalnız talebe sayısı kızlarda önceki yıllara aynı olmasına rağmen erkek sayısında 867'dir. Halep Vilâyeti'nde 1319 yılı Maârif kayıtlarına göre toplam talebe sayısı 1.436'dır (SNMU,1319 (1901): 542- 545).

1321 (1903) yılı Maârif Salnâmesine göre 1316 yılı verileriyle aynı olarak 34 adet gayrimüslim okulu bulunmaktadır. 8'i Halep Merkez Kazâsı'nda, 7'si Ayıntab Kazâsı'nda, 1'i Beylan Kazâsı'nda, 2'si Kilis Kazâsı'nda, 3'ü İskenderun Kazâsı'nda, 13'ü ise Maraş Kazâsı'nda eğitim verdiği tespit edilmiştir. Okulların 2'si Musevi, 2'si Ermeni Katolik, 1'si Rum Katolik, 2'si Rum Ortodoks, 13'ü Protestan, 11'i Ermeni, 1'i Rum ve 2'si Süryanî Protestan mezhebine aitti. Okulların 28'i rüşdî, 6'sı idâdî derecesindedir.1321 (1903) yılı Maârif Salnâmesine göre bu okullarda 866 erkek, 533 kız olmak üzere 1.399 talebe bulunmaktadır (SNMU, 1321 (1903): 1014, 1015, 1016).

2. 2. 6. Yabancı Okullar

1583 yılında Fransızların Galata'daki Saint-Benoit kilisesine bağlı olarak mektep açmaları ile Osmanlı Devleti'nde ecnebi mektep süreci başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde de bu girişimlerin hız kazandığı görülmektedir. Yararından çok Osmanlı Devleti'nde bir anlamda yıkıcı etki gösteren bu okullar azınlıkların milli duygularını uyandırmak, Müslüman halkı batı hayranı yaparak kendi kültürlerinden koparmak gibi faaliyetlerinin yanı sıra değişik öğretim yöntemlerinin Osmanlı Devleti'nde tanıtılması, yabancı dil bilen kişi sayısının artması gibi olumlu gelişmelere de vesile olmuşlardır (Akyüz, 2015: 247).

Yabancı Okulların Osmanlı topraklarında bağlı buldukları devletlerin çıkarlarına hizmet ederek bu ülkelerin dini, siyasi, ekonomik ve kültürel menfaatlerine uygun çalışmalar yapan araçlar oldukları görülür (Sakaoğlu, 1991: 92).

Birinci bölümde de görüldüğü üzere bu okullar daha çok uluslaşamayan ve uluslaşma sürecine geç giren bölgelerde kurulmuştur. Ne program açısından ne de yönetim bakımından Osmanlı eğitim sistemiyle hiçbir bütünleşme kurmamışlardır. Bazıları uzun süre ruhsatsız olarak çalıştırılmıştır. Suriye ve Lübnan'da 19. yüzyılda Fransızca yaygın konuşulan bir dil haline gelmiştir. İzmir'de Beyrut'ta, Şam'da ve Halep'te açılan yabancı okul sayısının

fazlalığı Selanik ve Adriyatik ticaret şehirlerinde bile gözlenmemiştir (Ortaylı, 2014: 2019-220).

Misyoner okullarının yıkıcı etkilerinin önlenmesinin tek yolu ise ‘yeterli sayıda’ devlet okulu açmaktır. Merkezî Vilâyetlere uzak bölgelerdeki devlet okullarının açılması ya da iyileştirilmesi Müslüman halkın yabancı kurumlara olan ilgisine doğru orantılı olarak gerçekleştiriliyordu (Somel, 2010: 255). Bu amaçla çalışmalar yapıldığı uzak bir Osmanlı Vilâyeti de Halep’tir.

1316 (1898) yılı Maârif Salnâmeleri’nden itibaren Halep Sancağı’nda Fransa ve İngiltere menşeyli misyoner kuruluşlar tarafından açılan farklı derecelerde 9 ecnebi okulu mevcuttur.

Tablo 17. 1316 (1898) Yılı Halep Vilâyeti’ndeki Yabancı Okulları

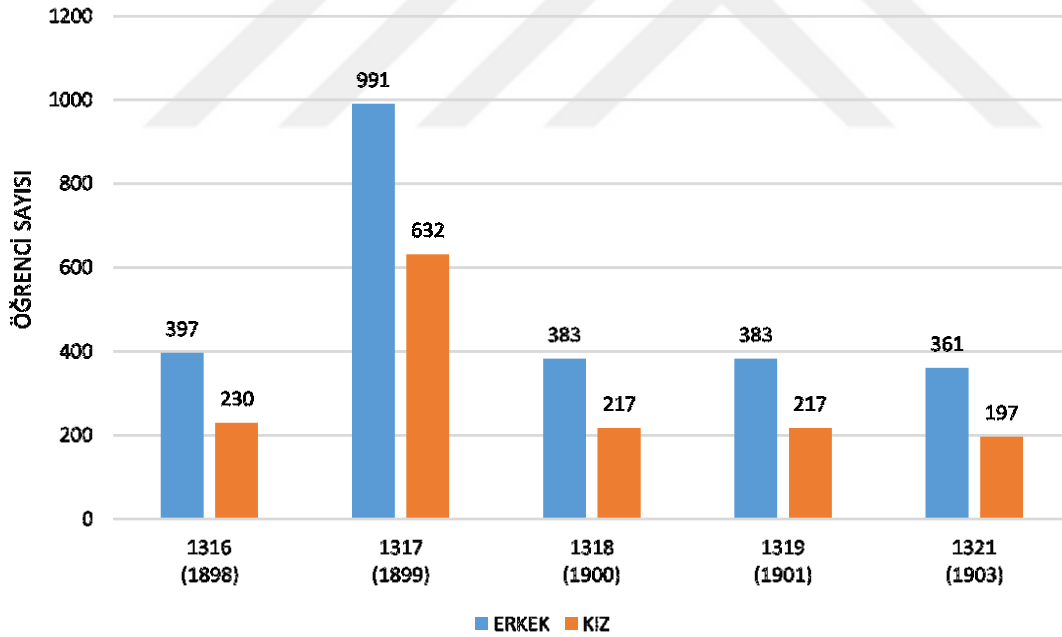
Livâ	Kazâ	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	TalebeMiktarı	
					Kız	Erkek
Halep	Halep	Cizvit Mektebi	Fransa	Rüşdî	.	90
	Halep	Cizvit Mektebi	Fransa	Rüşdî	60	.
	Halep	Terasanta Mektebi	Fransa	İdâdî	.	80
	Halep	Terasanta Mektebi	Fransa	Rüşdî	90	.
	Halep	Terasanta Mektebi	Fransa	Rüşdî	.	83
	İskenderun	Fransiskan Mektebi	Fransa	Rüşdî	.	45
	İskenderun	Fransiskan Mektebi	Fransa	Rüşdî	32	.
	Antakya	İngiliz Protestan Mektebi	İngiltere	İdâdî	.	34
	Maraş	Terasanta Mektebi	Fransa	İdâdî	48	65
Toplam: 627		Kız: 230		Erkek: 397		

1316 (1898) yılı Maârif Salnâmesi’nde 9 ecnebi mektebinden 5’i Halep merkez kazâda bulunmaktadır. 2’si İskenderun, 1’er adedi de Antakya ve Maraş kazâlarında bulunmaktadır. Bu okullarda 397 erkek, 230 kız talebe olmak üzere toplam 627 talebe bulunmaktadır. Bunların 6’sı rüşdî, 3’ü idâdî derecesindedir (SNMU, 1316 (1898): 1016- 1017).

1317 (1899) yılı Maârif Salnâmesi’ne bakıldığında Yabancı Okullarının sayısında önceki yıla oranla büyük artış görülmekte ve bu okulların sayısının gerçekleşerek 22’ye çıktığı gözlenmektedir. 1317 (1899) yılına ait okulların 5’i Halep Merkez Kazâ’da, 3’ü Ayıntab kazâsında, 2’ser adedi Antakya ve İskenderun kazâlarında, 1’i Urfa, 9’u Maraş Kazâsı’nda bulunmaktadır. En büyük artışın Maraş Kazâsı’nda gerçekleştiği görülüyor. H.1316 (M.1898) yılında Fransa’nın ve İngiltere’nin açtığı okulların yanında H.1317 (M.1899) yılında İtalya’nın ve Amerika’nın da okullar açtığı bilgisine ulaşılmaktadır. Söz

konusu okulların 10'u Rüşdî, 7'si idâdî, 4'ü ibtidâî ve 1'i de âli derecesindedir. Bu okullarda 632'si kız, 991'i erkek olup toplam 1.623 talebe bulunmaktadır (SNMU, 1317 (1899): 1030, 1031). Bu sayı önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artışı göstermektedir.

Yabancı Okullar, 1318 (1900) yılı Maârif Salnâmesi verilerine göre azalma göstermiştir. Bir önceki yıl kayıtlarda görülen Amerika ve İtalya okullarına H. 1318 (M. 1900) yılı Maârif Salnâmesi kayıtlarında rastlanılmamakla beraber (SNMU, 1318 (1900): 1268-1269), 1316 (1898) yılı Maârif Salnâmesi kayıtlarıyla benzerlik göstermektedir (SNMU, 1318 (1900): 1268-1071). 1318 (1900) yılı Maârif Salnâmesi kayıtları ve 1319 (1901) yılı Maârif Salnâmesi (SNMU, 1319 (1901): 544, 545) kayıtlarında talebe sayıları diğer ülkelerin okullarına ait kayıtlar olup aynı kız talebe sayısı 217 ve erkek talebe sayısı 383 olmak üzere toplam da 600 talebe mevcuttur..1321 (.1903) yılı Maârif Salnâmesi kayıtlarına göre kız talebesayısı 197 erkek talebe sayısı 361 olmak üzere toplamda 558 talebe bulunmaktadır (SNMU, 1321 (1903): 467). Ele aldığımız son dönemde bahsi geçen talebe sayılarından Yabancı Okullarına talebin azaldığı sonucu çıkarılabilir.

Grafik 3. Yabancı Okulların Yıllara Göre Dağılımı

2. 2. 7. Kütüphaneler

Osmanlılarda kütüphanelerin gelişme göstermesinde padişahların kendilerine ait oluşturdukları kütüphanelerinin dışında medreselerin bünyesinde kurulan kütüphanelerin de etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında I. Murad'ın Bursa'da inşa ettirdiği kütüphane ilk saray kütüphanesi olarak önem taşımaktadır (Ünver, 1952: 298).

Halep Vilâyeti'nde de medreselerin bünyesinde kütüphanelerin açıldığı Maârif Salnâmeleri'ndeki kayıtlarda anlaşılmaktadır.

2. 2. 7. 1. Halep Merkez Sancağı Kütüphaneleri

1321(1903)tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Halep Sancağı ve bağlı kazâlarda kütüphanelerin bulunduğu kazâ, kütüphanenin ismi, mahallesi, kurucusu, kitap adedi ve tesis tarihi ile ilgili bilgiler aşağıdaki şekildedir (SNMU, 1316 (1898): 468).

Tablo 18.1321 (1903)Tarihli Maârif Salnâmesi'ne Göre Halep Sancağı ve Bağlı Kazâlardaki Kütüphaneler

Kütüphaneler						
Livâ	Kazâ	Kütüphanenin İsmi	Yeri	Kurucusu	Kitap Adedi	Tesis Tarihi
Halep	Halep	Ahmediye	Celum El Kübra	Ta-zâde Ahmed Efendi	1467	1165 (1751)
Halep	Halep	Cami- i Kebir	Sevikte	Hacı Mahmud Efendi	807	1305 (1887)
Halep	Halep	Mevleviye	Bâb Cüneyne	.	228	Mechul
Halep	Halep	Bahaiyye	Sevikte Ali	Bahaddin Efendi	70	1262 (1845)
Halep	Halep	Osmaniye	Ferafere Mahallesi	Osman Paşa	1243	1142 (1729)
Halep	Halep	Kurnasiye	Ferafere Mahallesi	.	21	Mechul
Halep	Halep	İsmailiye	Ferafere Mahallesi	İsmail Paşa	51	1255 (1839)
Halep	Cisr- i Şuğur	Vakfiye	Şeğur	Şeyh Yemanî Efendi	120	1300 (1882)
Halep	Cisr-i Şuğur	Şeyh Abdurrahman	Harbiye	Abdurrahman Efendi	50	1303 (1885)
Halep	Bâb	Saidiye	Şerifiye	Abdullah-zâde Şeyh Muhammed Efendi	165	1311 (1893)
Halep	İdlib	Keyyalizâde	Keyyali Mahallesi	Keyyali-zâde	350	Meçhul
Halep	İdlib	Mertini-zâde	Mertini Mahallesi	Mertini-zâde	350	Kadim
Halep	İdlib	Müftî Efendi	Fetvahane Mahallesi	Ayaş-zâde	600	Kadim
Halep	İdlib	Fenerî-zâde	Fenerî-zâde Mahallesi	Yusuf Efendi	1200	Kadim
Halep	İdlib	Cevherî-zâde	Cevherî Medresesi	Cevheri-zâde	300	Kadim
Halep	İdlib	Şeyh AbdulFettah	Hacar-zâde Mahallesi	Şeyh Abdulfettah Efendi	300	Kadim

Halep	İdlib	.	Şerifiye Mahallesi	.	350	Kadim
Halep	İdlib	Şeyh Dîb-zâde	Eriha Nahiyesi	Şeyh Dîbzâde	650	Kadim
Halep	İdlib	Abdulkerim-zâde	Eriha Nahiyesi	Hacı Ahmed Ağa	350	Kadim
Halep	Kilis	Mevlevihane	Mevlevihane	Şeyh Subuhi Efendi	250	1313 (1895)
Halep	Kilis	Servili Medresesi	Servili Medresesi	Hüseyin Ağa	500	Kadim
Halep	Maarre	Cendi-zâde	Şimaliye Mahallesi	Şeyh Salih Efendi	600	Mechul
	Antakya	Rauf Efendi	Muhib Mahallesi	Muhammed Efendi	1000	1290 (1873)

Tablo 18'in devamı

Halep	Ayıntab	Hüseyin Ağa Medresesi	Mahmud Paşa Camii	Muhammed Paşa	150	Mechul
Halep	Ayıntab	Zülkadriye	Zülkadriye Medresesi	Müderis Hacı Abdullah Efendi	550	1317 (1899)
Urfa	Urfa	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hamdi-zâde Ahmed Paşa	200	1147 (1734)
Urfa	Urfa	Rehimiye	Tahtemor	Miftahi Abdulrahim Efendi	221	1150 (1737)
Urfa	Urfa	Sakibiye	Tahtemor	Hacı Sakıb Efendi	150	1280 (1863)
Urfa	Urfa	İbrahimiye	Dabbağhane	Hacı İbrahim Efendi	300	1100 (1688)
Urfa	Urfa	Ahlâsiye	Ahlâsiye	Hacı Said Efendi	600	1275 (1858)
Urfa	Urfa	Rızaiye	Kutbeddin	Hamvi-zâde Hacı Ömer Paşa	100	
	Halep	Ahmediye	Celum El Kübra	Ta-zâde Ahmed Efendi	1467	1165 (1752)
Halep	Halep	Cami- i Kebir	Sevikte	Hacı Mahmud Efendi	807	1305 (1888)
Halep	Halep	Mevleviye	Bâb Cüneyne	.	228	Mechul
Halep	Halep	Bahaiyye	Sevikte Ali	Bahaddin Efendi	70	1262 (1846)
Halep	Halep	Osmaniye	Ferafere Mahallesi	Osman Paşa	1243	1142 (1730)
Halep	Halep	Kurnasiye	Ferafere Mahallesi	.	21	Mechul
Halep	Halep	İsmailiye	Ferafere Mahallesi	İsmail Paşa	51	1255 (1839)
Halep	Cisr- i Şuğur	Vakfiye	Şeğur	Şeyh Yemanî Efendi	120	1300 (1883)
Halep	Cisr-i Şuğur	Şeyh Abdurrahman	Harbiye	Abdurrahman Efendi	50	1303 (1886)
Halep	Bâb	Saidiye	Şerifiye	Abdullahzâde Şeyh Muhammed Efendi	165	1311 (1894)
Halep	İdlib	Keyyali-zâde	Keyyali Mahallesi	Keyyali-zâde	350	Mechul
Halep	İdlib	Mertini-zâde	Mertini Mahallesi	Mertini-zâde	350	Kadim
Halep	İdlib	Müfti Efendi	Fetvahane Mahallesi	Ayaş-zâde	600	Kadim
Halep	İdlib	Fenerizâde	Fenerizâde Mahallesi	Yusuf Efendi	1200	Kadim
Halep	İdlib	Cevheri-zâde	Cevheri Medresesi	Cevheri-zâde	300	Kadim
Halep	İdlib	Şeyh AbdulFettah	Hacar-zâde Mahallesi	Şeyh Abdulfettah Efendi	300	Kadim

Halep	İdlib		Şerifiye Mahallesi		350	Kadim
Halep	İdlib	Şeyh Dîb-zâde	Eriha Nahiyesi	Şeyh Dîb-zâde	650	Kadim
Halep	İdlib	Abdulkerim-zâde	Eriha Nahiyesi	Hacı Ahmed Ağa	350	Kadim
Halep	Kilis	Mevlevihane	Mevlevihane	Şeyh Subuhi Efendi	250	1313 (1896)
Halep	Kilis	Servili Medresesi	Servili Medresesi	Hüseyin Ağa	500	Kadim

Tablo
18'in
devamı

Halep	Maarre	Cendi-zâde	Şimaliye Mahallesi	Şeyh Salih Efendi	600	Mechul
Halep	Antakya	Rauf Efendi	Muhib Mahallesi	Muhammed Efendi	1000	1290 (1873)
Halep	Ayıntab	Hüseyin Ağa Medresesi	Mahmud Paşa Camii			Mechul
				Muhammed Paşa	150	
Halep	Ayıntab	Zülkadriye	Zülkadriye Medresesi	Müderris Hacı Abdullah Efendi	550	1317 (1900)
Urfa	Urfa	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hamdi-zâde Ahmed Paşa	200	1147 (1735)
Urfa	Urfa	Rehimiye	Tahtemor	Miftahi Abdulrahim Efendi	221	1150 (1737)
Urfa	Urfa	Sakibiye	Tahtemor	Hacı Sakıb Efendi	150	1280 (1864)
Urfa	Urfa	İbrahimiye	Dabbağhane	Hacı İbrahim Efendi	300	1100 (1689)
Urfa	Urfa	Ahlâsiye	Ahlâsiye	Hacı Said Efendi	600	1275 (1859)
Urfa	Urfa	Rızaiye	Kutbeddin	Hamvi-zâde Hacı Ömer Paşa	100	

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ele alınan tarihler arasında Halep Merkez'de 25 kütüphane tespit edilmiştir. Mevcut olan kütüphanelerden 7'sinin Halep Merkez Kazâsı'nda, 2'ser kütüphanenin Cizr-i Şuğur, Ayıntab ve Kilis kazâlarında, 9'unun İdlib Kazâsı'nda, 1'er kütüphanenin Bâb, Maarre ve Antakya kazâlarında olduğu, bu kütüphanelerde toplam 11. 722 adet kitap olduğu anlaşılmaktadır.

1316 (1898) tarihli Maârif Salnâme kayıtları incelendiğinde Merkez Halep Kazâsı'nda 7, Cizr- i Şuğur Kazâsı'nda 2, Bâb Kazâsı'nda 1, İdlib Kazâsı'nda da 9 olmak üzere toplam 19 tane kütüphane tespit edilmiştir. Bu salnâmelerdeki verilerde Halep Kazâsı'ndaki kütüphanelerde toplam 8.594 adet kitap olduğu görülmektedir. 1317 (.1899) tarihli Maarif Salnamesi'ndeki verilere bakıldığında Merkez Halep Kazâsı'nda 17, İdlib Kazâsı'nda 5,

Ayıntab Kazâsı'nda 2, Maarre Kazâsı'nda ise 1 kütüphane tespit edilmiş olup 11. 228 kitap tespit edilmiştir. 1318 (1900) tarihine ait Maârif Salnâmesi'nin Ayıntab Kazâsı ile ilgili 9 kütüphane ve toplamda 13.390 adet kitap içermesi dışında 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmes ile benzerlik göstermektedir. Bu iki tarih arasında fark yaratan listede aşağıda sunulmuştur (SNMU, 1318 (1900): 1272).

Tablo 19. 1318 (1900) Tarihinde Halep ve Bağlı Kazâlarındaki Kütüphaneler

Livâ	Kazâ	Kütüphanenin İsmi	Yeri	Kurucusu	Kitap Adedi	Tesis Tarihi
Halep	Ayıntab	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hamdi-zâde Ahmed Paşa	200	1147 (1734)
	Ayıntab	Rahimiye	Tahtemor	Miftahi Abdurrahman Efendi	221	1150 (1737)
	Ayıntab	Sakibiye	Tahtemor	Hacı Sakıb Efendi	150	1280 (1863)
	Ayıntab	İbrahimiye	Dabbağhane	Hacı İbrahim Efendi	300	1100 (1688)
	Ayıntab	İhlâsiye	İhlâsiye	Hacı Said Ağa	600	1275 (1858)
	Ayıntab	Rızaiye	Kubbeddin	Hamvi-zâde Ömer Paşa	100	1170 (1756)
	Ayıntab	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Damad Süleyman Ağa	95	1150 (1737)

2. 2. 7. 2. Urfa Sancağı Kütüphaneleri

1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarındaki kütüphanelerin isimleri, mahalleri, kurucuları, kitap adetleri ve tesis tarihleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki şekildedir (SNMU, 1321 (1903): 468).

Tablo 20. 1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Urfa Sancağı ve bağlı kazâlarındaki kütüphaneler

Livâ	Kazâ	Kütüphanenin İsmi	Yeri	Kurucusu	Kitap Adedi	Tesis Tarihi
Urfa	Urfa	Rızvaniye	Halil El Rahman	Hamdi-zâde Ahmed Paşa	200	1147 (1734)
Urfa	Urfa	Rehimiye	Tahtemor	Miftahi Abdulrahim Efendi	221	1150 (1737)
Urfa	Urfa	Sakibiye	Tahtemor	Hacı Sakıb Efendi	150	1280 (1863)
Urfa	Urfa	İbrahimiye	Dabbağhane	Hacı İbrahim Efendi	300	1100 (1688)
Urfa	Urfa	Ahlâsiye	Ahlâsiye	Hacı Said Efendi	600	1275 (1858)
Urfa	Urfa	Rızaiye	Kutbeddin	Hamvi-zâde Hacı Ömer Paşa	100	1170 (1756)
Urfa	Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Damad Süleyman Ağa	95	1150 (1737)

Yukarıdaki veriler incelendiğinde yüzyılın başlarında Urfa Sancağı dâhilinde tümü Urfa Merkez Kazâsı'nda olmak üzere 7 kütüphane olduğu, bu kütüphanelerde toplam 1666 adet kitap bulunduğu anlaşılmaktadır.

Urfa Sancağı'ndaki kütüphane sayısı ve kütüphanelerin sancaktaki dağılımı incelenecek olursa 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgiler 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgilerle aynıdır (SNMU, 1316 (1898): 1018,1019, 1020, 1021). 1317 (1899) tarihli Mâarif Salnâmesi'ndeki bilgiler 1316 (1898) tarihli bilgiler 1316 (1898) tarihli Mâarif Salnâmesi'ndeki bilgilerle aynı olmasına rağmen kitap sayısı 1317 (1899) tarihli Mâarif Salnâmesi'ndeki verilerde 1765 olarak geçmektedir (SNMU, 1317 (1899): 1134, 1135). 1318 (1900) tarihli Mâarif Salnâmesi'nde (SNMU, 1318 (1900):1272) ve 1319 (1901) tarihli Maârif Salnâmesi'nde Urfa Sancağı'ndaki kütüphanelerle ilgili her hangi bir bilgi yer almamaktadır (SNMU, 1319 (1901): 546).

2. 2. 7. 3. Maraş Sancağı Kütüphaneleri

1321(1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'ndaki kütüphanelerin bulunduğu kazâ, kütüphanenin ismi, mahallesi, kurucusu, kitap adedi ve tesis tarihi ile ilgili bilgiler aşağıdaki şekildedir (SNMU, 1321 (1903): 468):

Tablo 21. 1321 (1903) Tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Maraş Sancağı'ndaki Kütüphaneler

Liva	Kazâ	Kütüphanenin İsmi	Yeri	Kurucusu	Kitap Adedi	Tesis Tarihi
Maraş	Maraş	Cami- i Kebir	Cami- i Kebir	Alaaddin Bey	28	972 (1564)
Maraş	Elbistan	Hayatî-zâde	Hacı Şaban	Hayatî Efendi	386	1228 (1813)

Yukarıdaki veriler incelendiğinde 20. yüzyılın başlarında Maraş Merkez Kazâsı ve Elbistan Kazâsı dâhilinde sadece 2 tane kütüphane olduğu, bu kütüphanelerde toplam 414 kitap bulunduğu anlaşılmaktadır. Maraş Sancağı'nın kütüphane ve kitap varlığı bakımından Halep Merkez Sancağı'ndan ve Musul Sancağı'ndan kütüphane ve kitap varlığı bakımından daha geride olduğu söylenebilir.

Maraş Sancağı'ndaki kütüphane sayısı ve kütüphanelerin sancaktaki dağılımı hakkındaki 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki bilgiler (SNMU, 1316 (1898): 1020)

1321 (1903) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki verilerle kısmen paralellik göstermektedir (SNMU, 1321 (1903): 468). 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmesi'ndeki verilerde kitap sayısının 128 olduğu saptanmıştır. Bu veriler ışığında Maraş'ta bulunan kütüphanelerdeki kitap sayısında bu süreçte artış gözlenmiştir.

2. 2. 8. Matbaalar

İbrahim Müteferrika'nın ilk defa 1727'de matbaa için izin alarak ilk eseri olan Vankulu Lügatı'nı basması Osmanlı Devleti'nde düşünce değişikliklerinin, olumlu gelişmelerin gerçekleştiğini kanıtlar. III. Selim'in ilk devlet matbaasını kurmasıyla bu gelişmeler devam ettirilmiştir (Akyüz, 2012: 142). Tanzimat Fermanı'ndan sonra daha da gelişme gösteren matbaanın elde edilen veriler ışığında Halep Vilâyeti'nde de kurulduğu görülür.

Tablo 22. Halep Vilâyeti'nde Mevcut Matbaalar

Liva	Kazâ	Matbaanın İsmi	Yeri	İmtiyaz Sahipleri	Matbaalar Türü	Hangi Lisanlarda Eser Bastığı	Kuruluş Tarihi
Halep	Halep	Vilâyet Matbaası	Hükümet Konağı	Resmî	Taşve Hurufat	Türkçe Arapça	1284 (1867)
Halep	Halep	Marûniye	Salibiye	Naum İlyas Hâkim Efendi	Taş ve Hurufat	Türkçe Arapça	1246 (1830)
Halep	Halep	Davudiye	Bahsita	Haham Şaban Efendi	Taş ve Hurufat	Arapça	1311(1893)

Halep Maârif Salnâmeleri incelendiğinde 20. yüzyılın başlarında Halep Vilâyeti'nde üç matbaanın mevcut olduğu görülür. Bu matbaalardan Vilâyet matbaası Hükümet Konağı'nda bulunmaktaydı. Halep Vilâyeti'nde 1284 (1867) tarihinde kurulan, imtiyaz sahibi vali olan matbaadır. Bu matbaada Türkçe ve Arapça eserler basılmıştır. 1321 Halep Salnamesi'nde adı geçen bir diğer matbaa 1246 (1830) yılında Salibe Mahallesi'nde kurulan Marûni Matbaası'dır. İmtiyaz sahibi Naum İlyas Hâkim Efendi'dir. Halep'te bu matbaada Marûni matbaası'nın da basımı Türkçe ve Arapça eserler basılmıştır. Bahsita Mahallesi'nde bulunan Davudî Matbaasının imtiyaz sahibi Haham Şaban Efendi'dir. Hükümet Konağı'nda Vilâyet Matbaası, Salibe Mahallesi'nde Marûni Matbaası, Bahsita Mahallesi'nde 1311 (1893) yılında kurulan Davudiye matbaası Haham Şaban Efendi'nin imtiyazındadır. Bu matbaada İbranice olarak basılmıştır.

2. 2. 9.Gazeteler

Osmanlı Devleti'nde gazetelere verilen önem basılan gazete sayısından açık bir şekilde anlaşılır. Merkezde mevcut olan gazeteler dışında uzak Vilâyetlerde de gazete basıldığı Halep Vilâyeti'nde de 20. yüzyılın başında 1 adet gazete basıldığı maârif kayıtlarında mevcuttur. 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900) ve 1319 (1901) Tarihli Maârif Salnâmeleri'nde Halep Vilâyeti başlığı altında her hangi bir gazete ismi geçmemektedir. 1321 (1903) tarihli Maârif Salnamesi'nde Halep Vilâyeti'nde sadece 1 adet gazete isminin adı geçmektedir. Bu adı geçen gazetenin ismi *Fırat* olup Türkçe ve Arapça olarak basımı gerçekleşen resmi bir gazetedir (SNMU, 1321 (1903): 469)

SONUÇ

Bu çalışmanın ana kaynağını, Halep Vilâyeti merkez ve bağlı kazâlarındaki eğitim kurumları hakkında bilgi veren 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900), 1319 (1901) ve 1321(1903) tarihli Maârif Salnâmeleri oluşturmaktadır. Çalışmada Maârif Salnâmeleri'nden elde edilen bilgiler ilgili konu başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Tablolar ve grafikler vasıtasıyla verilerin analizleri yapılarak sunulmaya çalışılmıştır.

Ele alınan çalışmada varılan sonuçlar daha önce bu konuda yapılmış olan araştırmalarda verilen bilgilerle karşılaştırılarak 20. yüzyıl başlarında Halep Vilâyeti ve bağlı kazâlarındaki eğitim ve eğitim kurumları hakkında veriler elde edilmiştir. Çalışmamızda da değinildiği üzere eğitim ile ilgili bilgilerin Maârif Salnâmeleri'ne kayıt edilmesinde eksiklikler gözlenmiştir. Bu nedenle çalışma sonucunda elde edilen bilgilerde bazı eksiklikler olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Maârif Salnâme kayıtlarına göre 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Halep Vilâyeti'nde 3 idâdi, 20 rüşdiye, 1 sanayi mektebi, 119 medrese, 120 Gayrimüslim, 22 yabancı ülkelerin açtığı yabancı okul tespit edilmiştir. Bu eğitim kurumlarının yanında 30 kütüphane, 3 matbaa bulunmakla beraber 1 gazete çıkarılmıştır.

Bahsi geçen dönemlerde Halep dışındaki diğer vilâyetlerde de eğitim çalışmaları hız kazanmıştır. Örneğin 1321 (1903) tarihli Maârif Salnâme kayıtlarına göre Halep gibi Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan bir başka taşra vilayeti Musul'dur. Musul Vilayeti'nde 1321 (1903) tarihli maarif kayıtlarına bakıldığında kütüphane sayısı 32'dir. Bahsi geçen kütüphaneler sancak, kazâ hatta köy ve kasabalara kadar yayılmıştır. Sayıca yeterli olsa da bazı bölgelerinde kitap adedi bakımından yetersizdir. Kitapların sayısı medreselerde kayıtlı talebe sayısına bakıldığında sancaktan sancağa farklılık göstermektedir. 1321(1903) tarihli Maârif Salnamesi kayıtlarına göre Halep'teki kütüphanelere bakıldığında toplam sayı 34'tür. Musul Vilayeti'nde olduğu gibi bu kütüphaneler sancak, kazâ hatta köy ve kasabalara kadar yayılmıştır. Kitap sayıları ise sancaktan sancağa değişmektedir (Genç, 2014: 110) Aynı dönemde iki vilayeti mukayese ettiğimizde kütüphane alanındaki gelişmeler çok da farklılık göstermemektedir. Fakat 1321 (1903) tarihli Maârif Salnamesi kayıtlarına göre ibtidâi sayısı toplamı Musul'da 30 Halep'de de 3'tür. Aslında 1316 (1898) tarihli Maârif Salnâmelerinde Halep ve Musul

vilayetlerindeki ibtidâî sayılarına bakıldığında Halep'te 29 ibtidâî eğitim verirken Musul hiçbir ibtidâî mektebine rastlanılmamıştır. Bu durumun sebebi Halep'teki yabancı okulların sayıca daha fazla olmasından ve etkilerini bu bölgede daha fazla göstermiş olabilecekleri sonucu çıkarılabilir.

Elde edilen veriler ışığında Halep Vilayeti'ndeki okul sayısının artmış olmasından Osmanlı Devleti'nin merkez bölgelerinde başlayan eğitim çalışmalarının taşrada da etkisini gösterdiği söylenebilir. Halep'teki eğitim çalışmalarının ve okul sayısındaki artışın bir anlamda yabancı okullar ile doğru orantılıdır. Modern eğitim sistemi ülkenin en ücra köşelerine dahi ulaştırılmak istenmiştir. Fakat bu yöndeki girişimleri yavaşlatan mekteplerdeki öğretmen yetersizliği, maddi sıkıntılar, siyasal sorunlar, iç isyanlar vb. sebeplerdir. Eğitim alanında niceliksel bakımdan önemli gelişmeler kaydedilmemiş, bu anlamda başarı sağlanmışsa da niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla birlikte yürütülmemiştir.

Maârif Salnameleri ile yapılacak çalışmalarda, araştırmacının bu alanda daha önce yapılmış olan çalışmaları ayrıntılı bir şekilde okuması ve incelemesi gerekir. Çalışmanın sonunda elde edilen veriler ve varılan sonuçlar bu konuyu daha önce inceleyen kaynaklarla karşılaştırılmalı ve daha sonra 20. yüzyılın başlarında Halep'in ve bağlı kazâlarının durumu hakkında bir yargıya varılmalıdır. Daha önce bu alanda yapılan öncü çalışmalardan elde edilen bilgiler Maârif Salnameleri'nden verilerin değerlendirilmesinde ve doğru bir şekilde anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Salnâmeler

- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif- i Umumiyye (H.1316/1898). 1 Def'a, İstanbul Matbaa-Âmire.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif- i Umumiyye (1317/1899). 2 Def'a, İstanbul Matbaa- i Âmire.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif- i Umumiyye (1318/1900). 3 Def'a, İstanbul Matbaa- i Âmire.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif- i Umumiyye (1319/1901). 4 Def'a, İstanbul Matbaa- i Âmire.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif- i Umumiyye (1321/1903). 6 Def'a, İstanbul Matbaa- i Âmire.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Halep (1316/1898). Halep Vilâyet Matbaası.

Tetkik Eserler

- Akyüz, Y. (2002). 17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler ve Doğrultular). *XIII. Türk Tarih Kongresi*,3(2) Ankara: TTK,855.
- Arıbaş, S. (2000). Başlangıçtan II. Meşrutiyet' e Kadar Osmanlılarda Sıbyân Mektepleri. *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum v Ekonomi)*, Sayı 32, 712.
- Bâbuçoğlu M., Eroğlu C. ve Köçer M. (ed.). (2012). *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Halep*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM).
- Baltacı, C. (2004). Mektep, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*(C 29, 450). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Baytal, Y. (2011). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 1- 32.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye' de Çağdaşlaşma*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Erdem, Y.T. (2009). Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş. *OTAM*, 2, 55.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi* (C.1- 2). İstanbul: Eser Matbaası.
- Fortna, B. C. (2005). Mekteb-i Hümâyûn, Osmanlı İmparatorlu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim, Pelin Sıral (çev.).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), *Türkler* (Cilt 15-38) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gencer, M. (2003). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, S. (2014) *Maarif Salnâmelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Musul*

- Vilayeti 'nde Eğitim Ve Eğitim Kurumları*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Gündüz, M. (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güven, İ. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. (1. Baskı). Ankara: Naturel yayınları.
- Haydaroglu, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. *Türkler Ansiklopedisi* (C 14, 181-188). Ankara: Yeni Türkiye.
- İleri, İ. (2008). Osmanlı Devleti'nde Azınlıkların Eğitimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23.
- İnal, K. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Dinin Eğitim Üzerindeki Etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32.
- İnalcık, H. (2001). İstanbul-Türk Devri. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 23, 227). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (1995). Enderun. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 11, 185- 187). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 6). (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, K. H. (Ed.). (2005). "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* (2. Baskı). Sönmez Taner (çev.) Kemal Karpat (ed.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye' de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK.
- Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839- 1923* (1. Baskı), İstanbul: Ötüken yayınları.
- Lekesiz, Ö. (1999). Yeni Türk edebiyatında öykü (Cilt 1-5). İstanbul: Kaknüs.
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Ankara: TTK.
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı' da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Subaşı, T. (2011). Tanzimat Döneminde Eğitim Alanında Yeniden Yapılanma: Maârif- i Umumiye Nezareti'nin Kuruluşu. *International Conference on New Horizons in Education, Guarda, Portugal*.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10
- Ubicini, M.A. (1977). Türkiye 1.850, cilt I-II. Cemal Karaağaçlı (çev.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*.(C IV, 322) (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünver, A. S. (1952) İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında, IV. *Türk Tarih Kongresi* 10- 14 Kasım, Ankara İçinde (294-312). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Vahapoğlu, H. (1990). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

EKLER

EK- 1**20. Yüzyıl Başlarında Halep' teki Eğitim Kurumlarında Verilen Bazı Dersler ve Günümüzdeki Karşılıkları**

Akaid	: İslamın iman ve inanış esaslarını konu alan bilim.
Cebir	: İslam matematik tarihinde denklemlerin düzenlenme, incelenme ve çözümlenmesine verilen ad.
Hat	: Genel Olarak yazı, yazma 2. Güzel yazı, hüsni- i hat.
Hendese	: Geometri, 2. Riyaziye Bilimleri.
Hesap	: Aritmetik, matematik.
Hıfzıssıhha	: koruyucu sağlık, hijyen.
Hüsni- i Hat	: Bazı ölçü ve kurallara göre sanatsal ve güzel yazı ve yazma.
İlm- i Eşya	: Eşya ve madde ile ilgili Dersler, tabiat bilgisi.
İmlâ	: Kelimelerin doğru yazılması.
İnşa	: Nesir, yani düz yazıyı yazılı anlatım kurallarına göre yazma.
Riyaziye	: Matematik.
Kavâid	: Genel olarak kurallar, ilkeler 2. Bir bilimin kuralları.
Kıraat	: Okuma, okuma ile beraber bazen imlâ.
Kitabet	: Yazılı anlatım kurallarına göre yazma.
Malûmat- ı Nafia	: Yeryüzü, atmosfer olayları, su, ateş, beş duyu, bitkiler, tarım, hayvancılık, madenlerle, vb. ilgili bir tabiat bilgisi dersi.
Mevâlid	: Hayvanat, nebatat.
Mükâleme	: 1-Yabancı dil derslerinde konuşma ve pratik çalışmaları, 2-Derslerde karşılıklı konuşmalar.
Mükâleme	: Yabancı dil derslerinde konuşma ve pratik çalışmaları, derslerde karşılıklı konuşmalar.
Müsellesat	: Üçgen hesapları ile ilgili matematik kolu, trigonometri.
Tahrir	: Genel Olarak yazma, kaleme alma, yazılı anlatım, kaydetme.

Ulûm- 1 Dînniye : İslâm Bilgileri, din bilgileri.

Usul Defteri : Defter Tutma, muhasebe.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Bilgen KELEŞ

Doğum Yeri: İnegöl/ BURSA

Doğum Tarihi:08/ 05/ 1985

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 2003- 2007.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim

Sosyal Alanlar Tarih Tezsiz Yüksek Lisans, KÜTAHYA, 2007- 2008.

BİLDİĞİ YABANCI DİLLER

İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu 2- 4 Şubat 2018

Kemer/ Türkiye

(Maârif Salnâmeleri' ne Göre XX. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Halep Vilâyeti' ndeki Eğitim Kurumlarının Niceliksel Analizi)

İŞ DENEYİMİ

-Amasya Şehzade Özel Eğitim İş ve Uygulama Merkezi, 2018.

-Amasya Albayrak Ortaokulu, 2013- 2014.

- Amasya Taşova Özbaraklı Şehit Özcan Özen İlköğretim Okulu, 2011- 2012.

- İnegöl Ticaret Ve Sanayi Odası İlköğretim Okulu, 2010- 2011.

- İnegöl Nene Hatun Kız Teknik Ve Meslek Lisesi, 2009- 2010.

- İnegöl Tahtaköprü İlköğretim Okulu, 2008- 2009.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

E- posta Adresi: bilgen__demir@hotmail.com